

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА
ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ

МУЗЕЙШУНОСЛИК

МАЪРУЗАЛАР МАТНИ

ТУЗУВЧИ :М.Ф. ШАРИПОВА

Тошкент 2001

1 – МАВЗУ: КИРИШ. ФАННИНГ ПРЕДМЕТИ, МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ РЕЖА.

1. Музейшуносликнинг таркиби, предмети.
2. Музейшуносликнинг фанлар тизимидаги ўрни.
3. Музейшунослик услублари.
4. Музейлар тарихи.

АДАБИЁТЛАР.

1. Музееведение. Музей исторического профиля. М., 1988.
2. Садиқова Н. Музейное дело в Узбекистане. Т., «Фан», 1977.
3. Содиқова Н. Маданий меросимиз хазинаси.
4. «Мозийдан садо» журнали сонлари.

Музейшунослик – музейларнинг тарихи ва ижтимоий вазифалари, музей ишининг назарияси ва методикаси масалаларини ўрганувчи фан ҳисобланади. Музейшунослик музей иши назарияси, музей иши тарихи, музей манбашунос-лиги, музейшуносликнинг илмий методикаси каби тармоқларга бўлинади. Музейшуносликда музейларнинг табиат ва жамиятни ўрганиш билан узвий боғлиқ бўлган манбаларни комплекташ, музей буюмларини илмий ҳужжатлаштиришни ўрганиш ва сақлаш, экспозиция ва кўргазмалар ташкил этиш, илмий-маърифатпарварлик фаолияти ва бошқаларда намоён бўладиган социал функциялари устида тадқиқотлар олиб борилади. Музейларни тўлдириш, ёдгорликларни ҳисобга олиш, сақлаш ва реставрация қилишнинг илмий принципларини ўрганади.

Музейшунослик деганда одатда «музей иши хақидаги фан», «музейлар хақидаги фан» ёки қисқа

қилиб айтганда «музей назарияси» тушунилади. Лекин бу юзаки тасаввур бўлиб, ҳозирги кунда шу билан кифояланиб бўлмайди. Шундай экан, музейшунослик тушунчасининг ҳал қилувчи аниқловчи белгиси ва формулировкасини аниқлаш вазифаси пайдо булади. Ягона ва ҳамма тан оладиган илмий таъриф ҳозирча мавжуд эмас. Бундай мураккаблик фақат музейшуносликка хос бўлмасдан, янги пайдо бўлган кўплаб фанларда ҳам мавжуд.

Музейшунослик (камида 16-асрдан бошлаб) тажрибаларни умумлаштириш ва материалларни системалаштиришнинг узоқ йўли орқали ўзининг назарий системасини, услубини ва фанлар ичидаги ўзининг ўрнини аниқлай бошлади. Лекин фақат кейинги ўн йилликларда асосий тушунчаларнинг шаклланиши, фаннинг умумий назарий элементларининг яратилиши музейшуносликнинг ривожланишини белгилаб берди.

Музейшуносликка оид адабиётларда илмий фан бўлган музейшунослик бир хилда тадқиқ қилинмайди. Кўплаб мамлакатларда музейшуносликка мустақил фан сифатида қаралади, лекин унинг характерли белгиларини аниқлашда айрим тафовутлар, келишмовчиликлар мавжуд.

Бундан ташқари айрим мамлакатлардаги олимлар музейшуносликнинг махсус фан сифатида шаклланиши мумкинлигини бутунлай рад қилишади. Шуларга қарамаздан ҳозирги кунда музейшунослик музейларнинг Халқаро Кенгаши (ИКОМ) томонидан тўла тан олинди. Шундай қилиб, музейшуносликка таъриф берадиган бўлсак, Музейшунослик – бу ижтимоий фан бўлиб, социал информацияларни тўплаш, сақлаш жараёнларини, билимларни ва хиссиётни билиш ва музей предметлари орқали етказиб беришни, музей ишини, ижтимоий институт сифатида

музейни, унинг социал функцияларини ва турли ижтимоий иқтисодий шароитларда уларнинг амалга ошиш формаларини ўрганади.

Музейшуносликни мустақил фан деб атадик. Маълумки ҳар қандай фан ўрганишнинг аниқланган объекти – бу музей ёки ижтимоий ҳодиса сифатида музей ишидир. Лекин бу объект тарих, маданият тарихи, санъатшунослик, социология сингари фанларда ҳам ўрганилиши мумкин ва маълум маънода ўрганилган ҳам.

Лекин ўрганишнинг предмети, ўрганишнинг объектидан фарқ қилиб, доимо ўзига хос хусусиятларга эга бўлиши керак ва ана шу ўзига хослик мустақил илмий фаннинг муҳим белгиси ҳисобланади. Агар ўрганишнинг объекти нисбатан осон аниқланиб, материалларни тўплаш жараёнидаёқ фанга маълум бўлса, фаннинг предмети ҳеч қачон тайёр холда берилмайди. Уни топиш ва лойихалаш керак бўлади. Ҳозиргача олиб борилган илмий изланишларга таяниб, музейшуносликнинг предметини қуйидагича белгилаш мумкин: Музейшуносликнинг предмети – социал ахборотларни тўплаш ва сақлаш жараёнларининг, билимларни, анъаналарни, тасаввурларни ва хиссиётини англаш ва музей предметлари орқали етказиб беришнинг, музейнинг, музей ишининг пайдо бўлиши, ривожланиши ва ижтимоий доирасидан иборатдир.

Энди музей предмети тушунчасига аниқлик киритиш керак. Бу масалага олимлар 17-асрдаёқ аниқлик киритишга ҳаракат қилишган. И.Д.Майорнинг уринишлари бунга мисол бўла олади. У музейда сақланадиган предметларга реал, ҳаққоний, қудратли ва узоқ вақт сақланадиган нарсалар сифатида қараган.

19-асрга келиб фаннинг ихтисослашуви шунга олиб келдики, энди музейларда сақланаётган предметларга кўпроқ турли фанларнинг манбалари сифатида, санъат асарлари, табиат парчалари сифатида қарала бошланди. Буларнинг барчасини умумлаштирувчи «коллекцион предмет» деган тушунча пайдо бўлди.

Ҳозирги пайтда музей предмети деганда асл нусхадаги хужжат аҳамиятига эга бўлган ва музей соҳасига мос тушадиган инсон фаолиятининг натижаси ёки табиат ҳаёти тушунилади.

Ҳозиргача фан тўплаган маълумотларга асосланиб музей предмети – бу реал воқелиқдан ажратиб олинган, музей аҳамиятига эга бўлган, музей тўпламига киритилган ва узоқ вақт сақланиши мумкин бўлган предметдир. У ижтимоий ёки табиий – илмий ахборотларни ташувчи – билимлар ва рухий кечинмаларнинг асл манбаи, маданий – тарихий бойлик – миллий мулкнинг бир бўлаги ҳисобланади.

Айтилганлардан хулоса қилиб музейга қуйидагича таъриф бериш мумкин. Музей – бу социал ахборотларнинг тарихан ўзаро боғлиқ кўп функцияли институт бўлиб, маданий – тарихий ва табиий – илмий бойликларни сақлашга, ахборотлани тўплашга ва музей предметлари орқали тарқатишга мўлжаллангандир. Музей турли жараёнларни, табиат ва жамият ҳодисаларини хужжатлаштиради, музей предметларининг коллекциясини комплектлайди, сақлайди, ўрганади, шунингдек улардан илмий, маърифий-тарбиявий ва ташвиқотчилик мақсадларида фойдаланилади.

МУЗЕЙШУНОСЛИҚДА КУЛЛАНИЛАДИГАН УСЛУБЛАР

Музейшунослик услуги учун куйидагилар характерли:

1. Музей предметларини тадқиқ қилишда, музей коммуникациясини амалга оширишда ижтимоий ва табиий фанларнинг ҳар хил услубларининг қўлланилиши. Жумладан, махсус ва ёрдамчи тарих фанларининг, санъатшунослик ва адабиётшуносликнинг услублари кенг қўлланилади. Музей экспозициясини ва кўргазмасини тайёрлашда, музейга келувчиларни ўрганишда ва турли формадаги таълим-тарбиявий фаолиятини амалга оширишда педагогика ва психологиянинг услубларидан фойдаланилади. Музей предметларининг реставрация ва консервация қилишда табиий фанларнинг услублари – рентгенография, спектография ва бошқа услублар қўлланилади.

2. Кўплаб табиий ва ижтимоий фанлардан мавжуд бўлган дала тадқиқотлари услубидан фойдаланиш. Бу услуб ҳаёт бўлган ва амал қилаётган тизимларни ўрганишда қўлланилади.

3. Жамият ҳаётини бевосита кузатиб бориш услуги.

4. Экспозиция соҳасидаги тадқиқот, уни ўзлаштириш, консервацияга оид иш, музей предметларини реставрация қилиш экспериментал услубни қўллашни талаб қилади.

Бу услубларнинг бари музейшуносликда ўрганиш предметининг хусусиятига қараб бир ҳолатдан бошқа ҳолатга ўтиб туради. Музейшуносликда қўлланиладиган илмий услублар ҳозирча ана шулардан иборат. Албатта фаннинг ривожланиши билан у қўллайдиган услублар қам кўпая бораверади.

Музей кўп асрлик тарихга эга.

Мисол тариқасида қадимги юнон музейларини келтириш мумкин. Музейларнинг дастлабки ватани Юнонистондир. Юнонистонда Геликон тоғи атрофида муҳаббат, санъат, гўзаллик маъбудалари музаларига бағишлаб бу маконда ҳар беш йилда бир марта байрамлар ўтказилиб, шоирлар, рассомлар, ҳайкалтарошларнинг ўзаро мусобақалари бўлиб турган.

Музейлар аynиқса Уйғониш даврида ривожланган. 15-асрда Италияда, Лондондаги Британия музейи(1753), Париждаги Лувр музейи(1793), Европадаги ilk оммавий музей хисобланади.

Ўрта Осиё, хусусан Ўзбекистон музейлари ҳақида гапирадиган бўлсак, санъат асарлари, бадиий бойликлар, одамлар сиғинадиган ҳайвонлар, худоларнинг ҳайкаллари ва ёзувлари қадрланган ва йиғиб борилган, аммо оммавий музейлар юртимизда рус босқинидан кейин пайдо бўлган.

Ўрта Осиё нафақат ажнабий боскинчиларнинг балки олимларнинг ҳам диққатини тортиб келган. Бу ўлка геополитик ва геостратегик аҳамият касб этиши билан бирга маданий бойликлари билан ҳам шуҳрат қозонган.

Кўплаб бойликлар Россияга ташилиб кетилса-да, Ўзбекистоннинг ўзида ҳам музей қуриш учун имконият бисёр эди.

Ўрта Осиёда мустақил Сомонийлар давлатинини (IX - X асрлар) барпо бўлиши бу борада тубдан ўзгариш қилди. Бу даврда сарой бойликларидан ташқари, катта кутубхоналар, архивлар барпо этилди.

Тарих гувоҳлигича, X асрдаги Бухоро ва Шероз амирликлари кутубхоналарида инсоният яратган ҳамма нодир китоблар бўлган. Фазнавийлар сулоласинини асосчиси Махмуд Фазнавий ҳам жуда кўп китоблар тўплаган. Хоразмшоҳ Муҳаммад мамлакатнинг равнақи

йўлида катта ишлар қилди. Гўзал саройлар, қасрлар, мақбаралар қурди. Нодир моддий-маънавий бойликлар тўплади, аммо бу бетакроп санъат ва маданият ёдгорликлари, бутун шаҳар мўғул босқинчилари истилоси туфайли йўқотилди. Кутубхоналар ёндирилди, маданий ҳаёт 100 йиллар оққолага чекинди.

Орадан 150 йил ўтгандан сўнг Ўрта Осиёда фан ва маданият қайта куртаклай бошлади. Айниқса, Амир Темур томонидан ягона марказлашган давлат тузилиши ва Самарқанднинг пойтахт килиниши катта бойликларнинг тўпланишига сабаб бўлди. Меъморий ёдгорликлар, мақбаралар, масжид-мадрасалар, саройлар қурилди.

А.Темур забт этган мамлакатлардан қадимий қўлёзмалар, хон, амирларга тегишли ёзишма ва элчилик ҳужжатлари, мусулмон дунёсининг муқаддас китоби бўлиши «Усмон Куръони»нинг асл нусхасини Самарқандга келтирди. Дунёга машҳур Темур кутубхонасини барпо этди. Темурнинг севиқли набираси, Шарқнинг буюк астроном олими Мирзо Улуғбек кутубхонани янада бойитди.

Темурий ҳукмдорларнинг ҳаммаси маданиятни ривожлантиришга катта ҳисса қўшдилар.

Шарқшунос олим А.Ю.Якубовский ёзишча Алишер Навоийнинг жуда катта, нодир қўлёзмаларга бой шахсий кутубхонаси бўлган. Бу кутубхонадан тарихчи Хондамир, мусаввир Беҳзод ва бошқа олиму фозиллар фойдаланганлар.

Бухоро-Хива хонлиқларида ҳам нодир қўлёзмалар коллекциясини тўлаб, сарой ва шахсий кутубхоналар барпо этиш одат бўлган эди.

Хива хони Муҳаммад Раҳим II (Феруз тахаллуси билан машҳур шоир 1865 – 1910) кутубхона барпо этиб, уни дунёнинг ҳар чеккасидан келтирилган нодир

қўлёмалар билан бойитиб боради. Ўрта Осиёда биринчи бўлиб Хивада литография ташкил қилиб, ноширлик санъатини ривожлантиради.

ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ:

1. Музейшунослик фанига таъриф беринг?
2. Музейшуносликда қандай услублар қўлланилади?
3. Музейларнинг пайдо бўлиши тарихи.

ТАЯНЧ ТУШУНЧАЛАРИ:

1. Табиатшунослик тарихи, моддий ва маънавий маданият ёдгорликларини тўплаш, сақлаш, ўрганиш ва тарғиб қилиш билан шугулланувчи илмий-тадқиқот ва илмий-маърифий муассаса.

2. ИКОМ – Музейларнинг Ҳалқаро Кенгаши

2 – МАВЗУ: ЎЗБЕКИСТОНДА МУЗЕЙ ИШИ ТАРИХИ. ТУРКИСТОНДА ДАСТАЛБКИ МУЗЕЙЛАРНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШИ. РЕЖА

1. Ўрта асрларда музейларнинг шаклланиши.
2. Туркистон Ген. Губернаторлигида музей пайдо бўлишининг ижтимоий-иқтисодий заминлари.
3. Тошкентда ilk музейнинг ташкил топиши.
4. Мустамлакачилик даврида маданий бойликларимизни ташиб кетилиши.

АДАБИЁТЛАР

1. Общественные музеи Узбекистана. Т., 1988.
2. Садыкова Н. Музейное дело в Узбекистане. Т., 1977.
3. Содикова Н. Маданий меросимиз хазинаси. Т., 1981.
4. Содикова Н. Ўрта Осиёда музейларнинг шаклланиши. Мозийдан садо, 1999, № 1–2.
5. Мозийдан садо журнали.

Ўрта Осиё халқлари қадимдан Яқин Шарқ ва Фарб давлатлари, яъни Урарту, Миср, Греция, Бобил, Рим кабилар билан иқтисодий ва маданий алоқалар

ўрнатганлар. Ўрта Осиё заминида ўтган машҳур «Буюк ипак йўли» Шарқий Осиё ва Ҳиндистоннинг Ўрта ер денгизи мамлакатлари билан боғлар эди.

Бундай жозибали ўлка барча давлатларда чет эл истилочиларининг диққат марказида бўлган. Шу сабабли тақдир тақазоси билан Ўрта Осиёнинг тарихий қисмати жуда оғир кечди. Босқинчилик урушлари, ҳукмрон доираларнинг ўзаро ички зиддиятлари туфайли тус – тўпалонлар ҳам тез-тез юз бериб турган.

Доимий киргинлар туфайли бетакрор саройлар, гузал шаҳарлар, ноёб иншоотлар вайронага айланиб, йиғилган бебаҳо маданий бойликлар ғолиблар ўлжаси бўларди.

Муаррих Муҳаммад Наршахийнинг гувоҳлик беришича, араблар Пойкент жанглиридан ҳисобсиз тилло, кумуш буюмлар, қурол аслаҳалар, қимматбаҳо кийим – кечақлардан иборат катта ўлжа билан қайтганлар. Араб истилоси даврида хазина тўплаш. Маданий бойлик жамгарма ишларида дурустрок силжиш юз бермади.

XIX асрда Хива хонлиги ўзининг китоб хазинаси билан дунёга машҳур булади. Бу ерда араб, форс-тожик тилларидаги қўлёзмалар ўзбек тилига таржима қилинган.

Қўкон хонлигида ҳам бой кутубхона бўлиб, нодир қўлёзмаларга эга эди. Бу даврда Ўрта Осиёнинг йирик шаҳарлари: Фарғона, Бухоро, Қўқон, Тошкент ва бошқа шаҳарларда китоб ихлосмандлари бўлиб, улар жуда катта маблағ сарфлаб бутун умр нодир қўлёзмалар йиққанлар. Масалан: Тошкентда Жўрабекнинг шахсий қўлёзмалар коллекцияси машҳур эди (1906 йилда ўлдирилган), Боқижон бой, Қози Мухиддин, Андижондаги Дукчи Эшон кутубхоналари, Бухорода яшаган Қози Шарифжон Махзум Зиёнинг кутубхонаси

ва ундаги қўлёзмалар ўзининг нодирлиги ва қадимийлиги билан машҳур эди.

Шундай қилиб, юқоридаги фактлар асосида шу хулосага келиш мумкинки, Ўрта Осиё диёрида моддий ва маънавий ёдгорликларни тўплаш асрий анъана бўлиб, миллий ҳусусиятларга, ислом дини, урф-одатларга риоя қилган ҳолда амалга оширилган.

Ўрта Осиёлик буюк алломаларнинг қомусий, шох асарлари XII асрдан Оврупо мамлакатларида латин тилига таржима қилиниб, дунё фани ривожига катта ҳисса қўшди. Шарқ мамлакатларида эса, бу шох асарлар кутубхоналарнинг олтин фондига айланди. Келажак авлод учун авайлаб сақланди.

Қадимдан Овруполик олимлар, Ўрта Осиё халқларининг тарихи, маданияти ва маданий ёдгорликларини эгаллашга ҳаракат қилганлар. Кейинги даврга келиб, Ўрта Осиёдан фақат ерли муаллифларнинг қўлёзмалари эмас, балки Шарқдаги даларнинг фақат номларигина маълум, аммо ўзи топилмаган асарлари ҳам худди шу ердан чиқиши мумкин деган мулоҳазада бўлдилар.

Дарҳақиқат, уларнинг тахминлари тўғри чиқди ва изчил олиб борилган ҳаракатлари натижасида Ўрта Осиёнинг маънавий хазиналари Оврупо-Осиё давлатларининг мулкига айланди. Бу ишлар хилма-хил йўллар билан амалга оширилди: хонликларга келган элчиларга совға сифатида берилди, савдогарлар, атайлаб келган сайёҳларнинг ҳаракатлари, ўртадаги воситачилар орқали ва босқинчилик ҳаракатлари туфайли хорижий мамлакатларга оқа бошлади. Масалан: 1740 йили Эрон шоҳи Нодиршоҳ Ўрта Осиёни босиб олади ва Амир Темур мақбарасидан кўп ёдгорликларни олади: Темур қabri устидан нефрит тоши, Соҳибқироннинг мақбарага қўйилган олтин сопли қиличи ва қалқонлари, қabr устига қўйилган Қуръонни Самарқанддан босиб

олган беҳисоб ўлжалари ичида олиб кетади. Аммо Темур қабртошини йўлда синиб қолгани учун тезликда қайтаради.

1831 – 1833 йилларда Ост-Индия компаниясининг лейтенанти Александр Борнс Бухорода яшаб қадимий тилла ва кумуш тангаларни йиғади ва 200 дан ортиқ нодир нумизматика коллекциясини барпо этиб, Британия музейига тақдим этади. Ҳозир бу коллекция бебаҳо ҳисобланади. Аммо бу борада Рус империяси алоҳида кенг кўламда «изланиш» ишларини олиб борди.

Ўрта Осиё маънавий хазинаси моҳиятини муносиб баҳолаган, уни Петербург, Москва мулкига айлантириш учун бутун куч-гайратини сарфлаган, рус шарқшунос олимларининг бу соҳадаги хизматлари алоҳида аҳамиятга эгадир.

Бу жараён айниқса XIX асрга келиб жуда авж олди.

Петербургдаги Осиё музейининг директори, шарқшунос олим Х.Д.Френ 1834 йил Шарқ муаллифларига мансуб Ўрта Осиёдан излаб топилиши мумкин бўлган, «Юз асрнинг хронологик рўйхати»ни тузиб чиқди.

Оренбург божхонасига савдогарлар йўллаш ва кўрсатилган қўлёмаларни Петербургга юбориш ҳақида фармойиш берилди, бу вазифа буюрганидан ҳам аъло даражада бажарилиб, Яқин ва Ўрта Шарқ ҳалқлари тарихи географиясига доир қимматли қўлёмалар Петербургга оқиб кела бошлади. Бу Ўрта Осиё моддий ва маънавий ёдгорликларининг олиб келинишининг биринчи босқичи эди.

Шу даврдаёқ Оврупо давлатлари ва Русиянинг подшо саройлари кутубхоналарида Туркистон ёдгорликлари пайдо бўла бошлади. 1853 йили рус қўшинларининг Оқмачит қалъасининг қулга киритилиши пайтида моддий ва маънавий

хазиналаримиз рус қўшини томонидан вахшийларча таланди.

1869 йилдан планли ўлжа йиғиш чоралари ишлаб чиқилди. Солдат – офицерлар қўлларига Петербургда ёзилган тавсиянома берилиб унда қандай нарсаларга ахамият беришлик кўрсатилган эди. Асосий мақсад: Туркистон шаҳарлари ва хонликлардан қўлёзмалар, ҳужжатлар, танга, муҳр, амалий санъат намуналари, осори – атика буюмлари, маҳаллий хунармандларнинг ижод маҳсулотлари, гиламлар, мис ўймакорлиги буюмлари, нодир эгар-жабдуклар, заргарлик буюмлари, айниқса, соплари дур, гавхар тошлари билан безатилган қимматбаҳо металллардан ясалган қилич, ханжар, пичоқ ва бошқа буюмлар Петербургдаги музей ҳамда кутубхоналарга жўнатилиши керак эди.

Ҳарбий бошлиқлар ва амалдорлар бу қимматбаҳо ёдгорликлардан ўзларига коллекция тўплашни ҳам унутмадилар.

1869 йили Самарқандда Туркистоннинг биринчи генерал-губернатори К.П.Фон Кауфман (1867–1882 й.) мусулмон дунёсининг муқаддас китоби VII аср Куфа қўлёзма ёдгорлиги «Усмон Қуръони»ни Петербург императорига жўнатди.

1870 йили Бухоро амири фуқаролари қўзғолонни бостириш бахонасидаги ҳарбий юришда Шаҳрисабз ва Китоб бекларига қарашли жойлардан 97 жилд қадимий қўлёзмалар тортиб олинди.

Маданий ва маънавий ёдгорликларни илмий асосда ёғилиш 1873 йили Хива хонлигига юриш олдидан жуда мукамал ташкил қилинди. Бу ишга Петербургдаги рус география жамияти бош-қош бўлди. Йирик шарқшунос олим П.И.Лерх хонликда нималарга эътибор бериш ва йиғиш ҳақида мукамал дастур ишлаб чиқиб Туркистонга юборди. Дастур, яъни

«Кўрсатма» типография йули билан нашр қилиниб солдат ва офицерларга тарқатилди.

«Кўрсатма»нинг махсус бўлимида архив хужжатлари, тилла, кумуш тангалар ва қўлёзма китобларни йиғиш алоҳида қайд эттирилди. Яна кўрсатилдики, юқоридаги ёдгорликлар, қозихоналар, масжид-мадраса ва хонадонлардан олинсин. Бу ерларда Абу Райхон Беруний, А.Навоийнинг ва бошқа дохोलарнинг қўлёзмалари бўлиши шартлиги кўрсатилади. Ёзилган қўлёзма ва осори-атиқа буюмларини Петербургга жўнатиш Туркистон генерал-губернаторининг фахрий маслаҳатчиси шарқшунос олим А.А.Кун зиммасига маъмурий йўл билан юклатилади. Солдат ва офицерларни рағбатлантириш йўллари кўрсатилади.

Хива хони шошилинич равишда кочган бўлиб, сарой босқинчилар ихтиёрида қолган эди. Хон саройи ва ундаги хазиналар талон-тарож этилади. Қўлёзмалар ва хужжатлар Петербург императори кутубхонасига (ҳозирда С. Шедрин номидаги Петербург давлат кутубхонаси) жўнатилади. Хива хони тахти эса 1874 йилда Москвадаги қурол-аслаҳа палатасига топширилди. Бу тахтни илмий тавсиф этган рус олими В.В.Стасов: «Бу тахт Хива ҳунарманд усталарининг маҳорат чўққиси, яъни металлга гул солиш ҳунарининг бетақрор махсули» дейди. Хон саройидан олинган қимматли ўлжалар ичида 200 та пул ясайдиган қолиплар, 25 пуд тилла ва кумуш, хон мухри, 200 дан ортиқ қадимий тангалар, беҳисоб қимматли тошлар ва тиллодан ясалган заргарлик буюмлари ва кийим-кечаклар бор эди. Бу нарсалар Петербург ва Москва музейларига Эрмитаж, Царское селодаги арсенал, Москва политехника музейи, этнография музейи ва бошқа жойларга жўнатилади. Булар бутун дунёдан келтирилган санъат дурдоналари эди. Беҳисоб хитой

чинни идишлар, эрон, туркман ипак гиламлари, кашмир рўмоллари, ажойиб чопон ва қурол-аслаҳалардан, беҳисоб заргарлик буюмлардан иборат эди. Фақат XVII–XVIII–XIX асрга оид Хитой чиннисидан ясалган буюмлар 1000 дан ортиқ булиб, бу нарсалар рус офицерларига ўлжа бўлди.

1875–1876 йили Қўқонга ҳарбий юриш уюштирилиб хонлик тугатилди, хонлик хазинаси, ундаги қўлёмалар, қимматли мис, тилла, кумуш буюмлар, қурол-аслаҳалар Петербурга жўнатилди. Қўқондан олинган мисгарлик, заргарлик буюмлари шу вақтгача марказий музейлар томонидан дунё кўргазмаларида кўрсатилмоқда. Шундай қилиб, Ўрта Осиё халқларининг тўкилган қонлари ҳисобига Туркистон ерида 4 та маъмурий вилоят: Сирдарё, Зарафшон(Самарқанд), Фарғона, Каспийорти тузилиб генерал-губернаторга қарам бўлди ва Россиянинг тўла маънодаги мустамлакасига айланди.

Бухоро билан Хива рус империясининг тобе хонликлари бўлиб қолди. Ўлкада ярим подшо Туркистон генерал-губернатори бўлиб, у чекланмаган ваколатга эга эди.

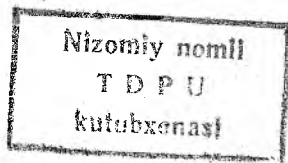
Эндиги янги вазифа Ўрта Осиёнинг улкан территориясини руслаштириш, уни чоризмнинг шарқдаги истеҳкомига, бойиш манбаига айлантириш, ўлкани мукамал ўрганиш, яъни ўлкани ер ости ва ер усти бойликларини ўсимлик ва ҳайвонот оламини, тарихини, этнографиясини ўрганиш эди.

Бу борада катта дастур ишлаб чиқилди: унда Туркистоннинг қадимги тарихи моддий ва маънавий ёдгорликлари, географияси, ер ости ва ер усти бойликлари, табиати, ҳайвонот дунёси, урф одатлари, ҳаёт тарзини кенг кўламда ўрганиш ва ўзлаштириш мўлжалланган эди.

Шу мақсадда генерал-губернатор ҳузурида фахрий маслаҳатчилар штати барпо этилди ва лавозимларга шарқ тарихи билимдонларидан жалб этилди.

Петербургда шарқшунос олимлар Ўрта Осиёга доимий ва узоқ муддатли командировкаларга келиб, маҳаллий коллекционерлар ва шарқшунослар ёрдамида ҳар тарафлама текшириш ўтказар эдилар. Улар ишни археологик қазилмалар ва бетакрор мақбара ва мадрасалардан бошлар эдилар. Бу ишларнинг натижаси ўлароқ, улар ихтиёрида қадимий нодир ёдгорликлар, қимматли манбалар тўпланарди. Бу ноёб манбалар Петербург музей кутубхоналарига жўнатиларди. Улар Туркистоннинг ҳамма шаҳарларига генерал-губернатор ваколоти билан бориб хон саройлари, мадрасалар, масжидлар, қозихона ва савдогарларнинг шахсий коллекцияларидан моддий ва маданий ёдгорликларни, қадимий нодир қўлёзмаларни изчил равишда қўлга киритиб, саралаб Петербургдаги археология комиссиясига, Осиё музейига ва император кутубхонасига узлуксиз жўнатиб турдилар. Булардан ташқари шу мақсад йулида 1867 йилдан то 1917 йилгача Туркистонда 15 тадан ортиқ илмий жамият ва тўғарақлар ишлаб турган.

1895 йил Тошкентда Туркистон археология, этнография ва антропология хаваскорлари тўғараги ташкил этилиб, унга шарқшунос олим В.В.Бартольднинг яқин шогирди Николай Петрович Остроумов бошчилик қилди. Тўғарақнинг асосий вазифаси – ўлканинг бой маданияти ва тарихини ўзида мужассамлаштирган ёдгорликларни тўплаш ҳамда ўрганиш бўлди. Бу ишда Петербургдаги император археологлар жамияти билан ҳамкорлик йўлга қўйилган эди. Тўпланган ёдгорликлар ҳақида марказга ахборот бериб турилар ва

марказдагиларнинг тавсияси билан қўлга киритилган ёдгорликларни Петербургга жўнатар эдилар.

1898 йилда Андижон кўзғолонининг саркори Дукчи Эшон кутубхонаси мусодара қилинди. Ундаги 194 нодир қўлёзма тезликда Петербургга жўнатилди. Туркистон хазиналарини марказга юборишда жонбозлик кўрсатган яна 3-чи бир гуруҳ бор эдики, маҳаллий хаваскор ёдгорликлар мухлисари эдилар. Улар ўлка зиёлилари, рус маъмуриятининг расмий ходимлари ва катта-кичик ҳарбий амалдорлар эдилар. Рус тарихининг намоёндалари ўзларининг Туркистонда олиб борган илмий ва ёдгорликларни тўплаш ишларида маҳаллий мухлисларга таяндилар. Масалан: самарқандлик Мирза Қосимов, тошкентлик савдогар Ақром Асқаров, самарқандлик Мирза Абдулла Бухорий, этнограф Шохимардон Иброхимов, самарқандлик Абу Саид Махсум, археолог олим Турди Мирғиёзов ва бошқалар. Булардан ташқари, яна Петербург, Москва музейларидан беҳисоб мутахассислар тез-тез ўлкага келардилар ва ҳисобсиз ёдгорликларни олиб кетар эдилар. Шундай қилиб, бундай жозибали, афсонавий ўлка рус ҳукмдорларини шошилтириб қўйди. Ўлкада ҳар тарафлама «илмий текшириш» ишлари ривожланиб кетди. Чор ҳукумати Туркистон ўлкаси халқ оммасига миллий жиҳатдан ўзини англаш учун имкон бермас, чунки улар орасида тарихий билимларни кенг ташвиқот қилиш ва улар эътиборини қадимги ёдгорликлар қимматига жалб этиш чоризмнинг мустамлака сиёсатига путур етказди, деб ҳисоблардилар. Лекин Ўрта Осиёни ўз мустамлака мулки деб билган чоризм беқиёс бойликларни ўзлаштириш учун Туркистонни илмий асосда ўрганиш зарурлигини яхши тушунарди.

Илмий жамиятлар, Туркистон ўлкасининг тадқиқотчи олимлари, айрим шахслар, айрим

муассасалар ўз фондларини Туркистон ўлкаси минералогияси, зоологияси, нумизматикаси, этнографияси, ўсимлик, хайвонот дунёсига оид ажойиб коллекциялар билан тўлдириб олдилар.

Шу муносабат билан тарқоқ коллекцияларни бирлаштириш ва уларни Петербургга жўнатиш учун саралаш маркази лозим бўлиб қолди. Бунинг учун энг қулай Марказ музей ҳисобланиб, ўлкада музей ташкил этиш масаласи кўтарилди. Жумладан, А.П.Федченко Туркистон генерал-губернаторига тайёрлаган ахборотда «Туркистонни муваффақиятли ривожлантириш учун у билан асосли равишда танишиб чиқиш керак, музей эса бунинг энг яхши воситадир», деб ёзган эди.

Шундай қилиб, А.П.Федченко, И.В.Мушкетов, В.Ф.Ошанин, В.В.Бартольд ва бошқалар Туркистонда музейлар қурилишининг ташаббускорлари бўлдилар.

1876 йил биринчи бўлиб Тошкент музейи (ҳозирги Ўзбекистон тарихи давлат музейи) очилди. Шу пайтдан эътиборан, Ўрта Осиёда бош музейнинг мавжудлиги расман тан олинди.

1896 йили Самарқанд, 1898 йили Еттисув, 1899 йили Фарғона ва Каспий орти (Ашхобод) ўлка музейлари барпо этилди.

Экспозицияларнинг мазмунига келсак, унинг асосий вазифаларидан бири чоризм қуролининг Ўрта Осиёдаги ғалабаларини шарафлашдан иборат бўлиб, Туркистонни босиб олишдаги рус генераллари ва офицерларининг кўрсатган «жанговарлиги» мадҳ этилиб, уларнинг саноқсиз портретлари кўрсатилган эди. Экспозицияларда маҳаллий тилларда изоҳ матнлари берилмасди, маҳаллий аҳоли музейни кўриш ва тушуниш учун қисқача изоҳларга мухтож эди.

Умуман, мустахлама маъмурияти музей экспозицияларидан хукмрон метрополия ғояларини

тарғиб қилиш учун фойдаланар эди. Бу ишда рус буржуазияси, савдогарлар ҳамда корчалонлар, мустамлака табиий бойликларини суистеъмоқ қилишдаги ўз ютуқларини намоиш этиш ва шу билан ўз махсулотларини пуллаш учун реклама яратишга ҳаракат қилар эдилар.

Шундай бўлсада, XIX асрда Туркистон ўлкасида дастлабки музейларнинг юзага келиши ўлкада маданиятнинг ривожига қўшилган хисса, деб биламиз. Маҳаллий аҳолининг оз қисми зиёлилари музей экспозициялари билан танишиб, ўз ўлкаларининг табиати, ер ости ва усти бойликларидан намуналар кўриб, ўзлигини билишда туртки олган бўлсалар ажаб эмас.

ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ:

1. Мустамлакачилик даврида илк музейларнинг ташкил топишида ижтимоий муҳит қандай эди?
2. Миллий, тарихий-маданий меросни асрашда музейларнинг роли.

МАВЗУ: 1917 – 1941 ЙИЛЛАРДА МУЗЕЙ ИШИ ВА

ЎДГОРЛИКЛАРНИ АСРАШ

Р Е Ж А

1. Совет ҳукуматининг музейлар соҳасидаги чора – тадбирлари.
2. Туркомстарис ва унинг фаолияти.
3. Ўзбекистон Республикасининг ташкил топиши ва вилоятларда тарих-ўлкашунослик музейларининг ташкил топиши.
4. Музейларнинг I съездининг музейлар фаолиятига кўрсатган таъсири.

А Д А Б И Ё Т Л А Р

1. Содикова Н. Музейное дело в Узбекистане. Т., «Фан», 1977.

2. Содиқова Н. Маданий меросимиз хазинаси. Т., 1981.

3. Очиқ осмон остидаги музей. Т., 1981.

4. Музей – ўлкашунослик практикаси. Т., 1978.

1917 йил Октябрда Петербургда Ленин бошлиқ большевиклар давлат тўнтариши йўли билан хокимият тепасига келдилар ва ўзларининг тузумларини ўрната бошладилар. Орадан кўп вақт ўтмасдан бу ҳол Россиянинг мустамлакаси бўлган Туркистонда ҳам рўй берди. Яъни Тошкентда ҳам келгинди большевиклар хокимиятни ўз қўлларига олдилар.

Ўзларини камбағалпарварлар деб эълон қилган шўролар ҳукумати мамлакатдаги барча моддий-маданий ва маънавий бойликларга даъвогарлик қила бошлади. Натижада орадан кўп вақт ўтмасдан миллийлаштириш шиори остида бутун мамлакат бўйлаб моддий ва маданий бойликларни қонуний эгаларидан зўравонлик йўли билан тортиб олиш ва қаршилиқ кўрсатган мулкдорларни қатағон қилишга киришилди. Бу ҳол музейлар соҳасида ҳам рўй берди. В.И. Ленин бошчилигида қуйидагиларни назарда тутувчи тадбир ишлаб чиқилди:

– ҳозирда амал қилиб турган музейларни рўйхатга олиш ва тарқалиб кетган музей коллекцияларини йиғиш;

– анча машхур бўлган хусусий жамғармаларни, яхши ҳовли-жойларни, черковларни, монастир ва мачитларни хусусий эгаларидан тортиб олиш ва уларни музейга айлантириш;

– озми, кўпми машхур бўлган барча хусусий коллекцияларни рўйхатга олиш, қадимий кўргончаларни назоратдан ўтказиш, (кўздан кечириш) тарихий ахамиятга эга бўлган черков ва монастирларни

ажратиш, уларга хар қандай ўзгартириш киритишни таъқиқлаш;

– жойларда ўғрилиқ мақсадларида олиб бориладиган археологик қазишмаларга қарши курашиш;

– музейларни оммавий маърифий органларга айлантириш, уларни хар хил музейга дахли бўлмаган ортиқча материаллардан тозалаш, уларнинг хар бирининг роли ва ишининг мазмунини аниқ белгилаш.

Совет ҳокимияти пайдо бўлгандан кейин музейларга раҳбарлик қилиш вазифаси маориф ХКС га яъни унинг қошида ташкил қилинган «музей ишлари ва қадимги ёдгорликлар ҳамда санъатни асраш бўйича Бутунроссия коллегияси»нинг зиммасига юклатилди. Кейинчалик 1918 йилнинг майида бу коллегия маориф ХКСнинг музей бўлимига айлантирилди ва унга барча музейларни бирлаштириш ва уларга раҳбарлик қилиш вазифаси топширилди. Шунга мувофиқ бўлимлар ва бўлимчалар^{ТАШКИЛ} қилинди. Республикадаги Маориф ХКСлари қошида ҳам ташкил қилинди. Музей ишига ташкилий ва илмий раҳбарлик қилиш шу тариқа таъминланди.

Маълумки, 1918 йилнинг 23 майида «Черковни давлатдан ажратиш тўғрисида» қонун (декрет) қабул қилинди. Шундан кейин махсус декретлар асосида шохларнинг собиқ саройлари, йирик оммавий ва хусусий музейлар, помещиклар қўрғонларидаги бадий коллекциялар миллийлаштирилди. Ана шу бой коллекциялар асосида янги ташкил қилинган музейларнинг фондлари тўлдирилди.

Шу даврда миллийлаштириш ишлари Туркистонда ҳам бошланди. Жумладан Туркистон Республикаси ХКСнинг 1918 йил 19 апрелдаги декрети билан Тошкентдаги князь Николай Романовнинг мажмуалари давлат мулки деб эълон қилинди. Унинг

дан тиллама ҳовлиси халқ музейига айлантирилди. Шу тариқа Туркистоннинг янги ҳукумати ХКС 1921 йилнинг 31 июлида Туркистон Республикаси халқларининг маданий хазинасининг йўқолиб кетиши хавфини туғдирувчи қадимий ва санъат буюмларини ҳамда илмий коллекцияларни четга олиб чиқиб кетишни таъқиқловчи қарор қабул қилди. Шу қарорга мувофиқ экспорт комиссиясига халқнинг маиший турмушига оид антиқа буюмларни бозор ва дўконларда сотилишини назорат қилиб туриш топширилди.

1918 йил 5 октябрида РСФСР ХКС «хусусий шахслар, жамоалар ва ташкилотлар эгаллик қилиб келаётган санъат ва қадимий ёдгорликларни рўйхатга олиш, ҳисобга олиш ва қўриқлаш тўғрисида» декрет иқарди. Шу декретга биноан барча маданият ёдгорликлари кимга тегишли бўлишидан қатъий назар давлат муҳофазасига ўтказилди. Ўз навбатида 1921 йилнинг 31 июлида ТАССР ХКС «Туркесубликасидаги айрим шахслар ва жамоалар ихтиёридаги санъат ва тарихий ёдгорликларни рўйхатга олиш, ҳисобга олиш ва муҳофаза қилиш тўғрисида» қарор қабул қилди. Шу қарорга мувофиқ музей органлари зиммасига қуйидаги масъулиятли вазифа юклатилди: «Барча манументал ва ашёвий санъат ҳамда қадимий ёдгорликларни дастлабки давлат рўйхатидан ўтказиш, улар кимнинг ихтиёрида бўлишидан қатъий назар ҳамда яхлит тўплам шаклида, ҳам алоҳида предмет шаклида рўйхатдан ўтказиш».

Қарорда кўрсатилганидек рўйхатга олингандан кейин Турккомстарис ҳисобида қолдирилган тўпламлар ва алоҳида санъат ёдгорликлари давлат назорати остида бўлади. Шундан кейин уларни сотиш ва четга олиб чиқиб кетиш, бир шахсдан иккинчи шахсга ўтказиш таъқиқланган. Уларни таъмирлаш, тузатиш жойлардаги

органларнинг зиммасига юклатилади ва улар томонидан албатта қайд қилиб борилади. Бу қарор асосан хусусий эгаларнинг ихтиёрида бўлган ёдгорликларни назарда тутар эди. Уларнинг эгалари қарор қабул қилингандан бошлаб уч ой муддат ичида ўзларининг тўпلامлари ҳақида маълумот беришлари шарт эди. Бадиий-илмий ёки тарихий жихатдан ўта қимматли бўлган ёдгорликлар агар уларнинг мухофазаси хавф остида қолган, эгаси аямасдан муносабатда бўлаётган ёки зарурий чоралар кўришга эгасининг имкони бўлмаган ҳолларда мажбурий равишда эгасидан тортиб олиниб давлат мухофазасига ўтказилиши кўзда тутилган эди.

Агар қимматбаҳо буюмлар сотиладиган бўлса, Турккомстарисга уларни махсус эксперт комиссия баҳолаган имтиёзли нархларда сотиб олиш ҳуқуқи берилди. Шу мақсадда унинг қошида махсус пул фонди ташкил қилинди.

Бундан ташқари Турккомстарис хусусий шахсларга тегишли бўлган тўпламлар ва коллекцияларни кўргазмага куйиш ҳамда нашр қилиш ҳуқуқини ҳам олди. Музей предметларини аниқлаш мақсадида илмий-бадиий эксперт комиссия ташкил қилинди. Комиссиянинг раислигига Турккомстарис музей секциясининг мудирини А.М.Миронов тайинланди. Комиссиянинг қизғин фаолияти натижасида Турккомстариснинг музей фонди қисқа вақт ичида кўплаб бадиий ва тарихий ахамиятга эга бўлган предметлар билан тўлдирилди.

Шўро ҳукуматининг маданий меросни асраш тадбирлари жумласига шунингдек археологик ёдгорликларни мухофаза қилиш ва ўрганиш борасидаги ишлари ҳам киради. Ҳали 1918 йилиёқ музей ишлари ва қадимий ёдгорликлар, санъат ва табиатни асраш буйича РСФСР Бош қўмитаси тузилган эди. 1921 йилнинг 23 майида эса Турккомиссия ва ТАССР ХКС

Маориф халк комиссарлиги қошида «Музей ишлари, қадимий ёдгорликлар, санъат ва табиатни муҳофаза қилиш бўйича қўмита» ташкил қилдилар.

Турккомстарис – Туркестанская комиссия по охране памятников старины и искусства – қадимий санъат ёдгорликларини, табиатни қўриқлаш бўйича Туркистон комиссияси.

1921 йил 22 майда Туркистон Республикаси ХКС Маориф халк комиссарлиги таркибида Турккомстарис – музей ишлари, қадимий ёдгорликларни, санъат ва табиатни қўриқлаш ишлари бўйича комиссия тузиш тўғрисидаги низомни тасдиқлайди. Комиссиянинг зиммасига Туркистон Республикасидаги барча музейларни бирлаштириш ва бошқариш, қадимий ёдгорликларни, санъат ва табиатни қўриқлаш ва таъмирлаш вазифаси юклатилди.

Биз кўриб чиқаётган даврда совет музейлари олдига қўйилган вазифалар меҳнаткашларни биринчи беш йиллик топшириқларини бажаришга сафарбар этиш, саводсизлик ва чаласаводсизликни тугатиш, ишлаб чиқариш тажрибаларини ташвиқ қилиш, қишлоқ хўжалигини коллективлаштириш масалаларини ёритиш, меҳнаткашларнинг маданий ва профессионал савиясини оширишдан иборат эди. Музейлар олдига қўйилган вазифалар БМИК ва РСФСР ХКСнинг 1928 йил 20 августда М.И.Калинин имзо чеккан «Музей қурилиши ҳақида»ги қарорида ўз ифодасини топган эди. Бу қарорга музейлар тармоғининг нотекис тақсимланганлиги муносабати билан миллий ўлкаларда музейларни кенг миқёсда ташкил қилиш, тарихий-инқилобий музейларни барпо этиш, ўлкашунослик музейларида тарихий-инқилобий бўлимларни ташкил этиш масаласи қўйилди, экспонатларнинг характери йиғув фаолиятини кучайтириш ва коллекцияларни қайта тақсимлаш муаммоси кўтарилди.

Бундан ташқари, музейларнинг моддий аҳволини яхшилаш ходимлар маошини ошириш, капитал қурилиш, жихозлар сотиб олиш учун маблағларни кўпайтириш, ноширлик фаолиятини кучайтириш, экспедиция ишларини кенгайтириш, коллекцияларни комплекташтириш назарда тутилди.

1928 йил 7 апрелда Средазкомстарис тугатилиб, унинг муассасалари – Ўрта Осиё Бош музейи, Марказий бадий музей, ҳайвонот боғи ва Инқилобий музей ЎзССР Маориф халк Комиссарлиги Бош фан бўлими ихтиёрига ўтказилди. Натижада музейларнинг илмий йиғув ва илмий экспедицион фаолиятининг майдони торайди ва у Ўзбекистон ҳудуди билан чегараланиб қолди.

Ўзбекистон Маориф ХКСнинг 1928 йил 28 мартдаги буйруғига биноан, Самарқандда музей ишлари ўтмиш санъат ва табиат ёдгорликларини муҳофаза этиш Ўзбекистон комитети – Ўзкомстарис ташкил этилди.

Комитетнинг доимий таркибига раис ва унинг ўринбосаридан ташқари Ўзбекистон МИКнинг вакили ҳам кирди. Низомга кўра Ўзкомстарис собиқ Средазкомстариснинг вориси эди, аммо унинг фаолияти доираси Ўзбекистон ҳудуди билан чекланиши лозим эди. Асосий вазифаси қадимги санъат ва маданият ёдгорликларини ўрганиш, ҳисобга олиш, тузатиш ва тиклаш, мавжуд адабиётларни нашр этиш, музей экспонатларини тушунтириш воситасида илмий билимларни тарқатишдан иборат эди. Комитет музейларни Ўзбекистон маданияти, шунингдек ишлаб чиқариш кучлари ва турмуш тараққиётининг ўзига хос хусусиятларини акс эттирувчи осори – атиқалар, табиат буюмлари ва санъат асарлари билан таъминларди. Тарих, маданият ва мухит палеонтологияси нуқтаи назаридан мухим бўлган археология разведкаси ва

қазиишмаларни уюштириш ҳам комитет ихтиёрида эди. У республиканинг тарихий ўтмиши, турмуш ва табиатини ўрганиш учун Ўзбекистонга келган барча шахслар ҳамда ташкилотлар фаолияти устидан назорат қилиш ҳуқуқига эга эди.

Биз кўриб чиқаётган даврда 1930 йил 1 декабрда Москвада музейларнинг 1 съезди ўз ишини бошлади. Съезд диалектик материализм ва музей қурилиши, музейлардаги сиёсий-маърифий ишлари турли ҳилдаги музейлар тармоғига мувофиқ, умумий қўлланмалар чоп этиш каби масалаларни кўриб чиқди.

Биринчи беш йиллик охирига келиб мамлакат музейларига 5 минг янги ходим кераклиги аниқланди. Съездда мамлакат музейларига кадрлар тайёрлаб беришнинг асосий йуналишлари белгилаб берилди:

а) вилоят марказларида ишчи ва колхозчиларни музей ишига жалб этиш учун мўлжалланган махсус курслар ташкил қилиш;

б) Москва, Ленинград, Саратовда музей техникумларини очиш;

в) Олий ўқув юртларида – Москвадан – Москва Давлат Университети, Ленинградда – тарих – лингвистика институти, ҳамда Нижний Новгород, Смоленск ва Москва педагогика институтлари қошида музейшунослик кафедралари, атеистик музейлар учун ходимлар тайёрлашга қаратилган музей туркумларини ташкил этиш;

г) Москва, Ленинград, Ростов, Воронеждаги университетлар ва ишчи факультетларида ишчи ҳамда колхозчиларга мўлжалланган музей туркумларини ташкил қилиш;

д) вилоятларда мумкин қадар кўпроқ музей ходимларини қайта тайёрловчи махсус курслар очиш ва Москва Маориф соҳасида малака ошириш Марказий

институту қошидаги музей ходимларини қайта тайёрловчи музейшунослик бўлимини кенгайтириш;

е) сиртқи бўлимни ҳар томонлама ривожлантириш асосида кадрлар тайёрлаш лозимлиги кўрсатилди.

Съезд турли типдаги музейларнинг конкрет вазифаларини белгилаб берди. Тарих музейлари (шу жумладан, каср – музей, уй – музей) фақат маданият тарихинигина кўрсатиш билан чегараланмай, ижтимоий шаклларнинг тараққиёт диалектикасини, ижтимоий тузумларнинг вужудга келиши, тараққиёти, инқирози, ўрин алмашиши жараёни ҳам кўрсатилиши кераклиги таъкидланган. Бунда иллюстратив материаллар асосий роль ўйнаши лозим. ўлкашунослик музейларининг вазифаси ўлканинг ишлаб чиқариш кучларини, ишчи кучи ва моддий имкониятларни ўрганиш, фойдаланилмаётган имкониятларни аниқлаш ҳамда навбатдаги режаларни ишлаб чиқиш билан ижтимоий қурилишга ёрдам беришдан иборат деб кўрсатилди. Музейларнинг 1 съездида муҳокама қилинган масалалар ва қабул қилинган қарорларни таҳлил қилиб съезд ҳақида қуйидагича хулоса чиқариш мумкин: Музейларнинг 1 съездида экспозициялардаги табиий-тарихий, тарихий-маданий ёдгорликлар ва бошқа асл музей ашёларнинг илмий кўмақдош материаллар билан алмаштиришдек нотўғри йўналиш ёрқин намоён бўлди. Съезд асл ва иллюстратив материаллардан қай тариқа фойдаланиш масаласини хал қилмади. Бу эса кейинчалик музей экспозициясининг ёдгорликлар ва хужжатли экспонатлар жихатидан қашшоқлашишига олиб келди. Съезд музей хусусияти жараёнлар билан белгиланади, деб ҳисоблаб, буюмларни эмас, балки жараёнларни кўрсатиш зарурлигини уқтиради.

Музейларнинг 1 съезди асл ашёвий буюмлардан фойдаланиш мумкинлигини умуман инкор этмаган

булсада лекин шунга қарамай, буюмларни схемалар билан қўшиб, тематик экспозицияларни схемалар билан куиб тематик экспозиция яратиш вазифасини амалга оширишнинг аниқ йўллари ва усулларини кўрсатиб беролмади.

Албатта съезд ишининг ижобий жиҳатларидан ҳам инкор қилиб бўлмайди. Жумладан съездда турли хилдаги музей тармоқларининг ривожланиш муаммоси хал этилгани экспозицияларни яратишда диалектик усулни қўллаш, илмий ва оммавий ишнинг узвийлиги, унинг методикаси, кадрлар тайёрлаш ҳақидаги масалаларнинг кўтарилганлиги ижобий ҳодиса бўлди. Бундан ташқари съезднинг махсус орган – «Совет музейи» журналинини чиқариш ҳақидаги қарори ҳам катта аҳамиятга эга бўлди. Журнал 1931 йилдан нашр қилина бошлади.

Биз ўрганаётган даврда узбекистон музейшунослари ҳам конференция чақириб музейлар олдида турган асосий вазифаларни белгилаб олдилар. 1933 йили Тошкентда музей ишини янада ривожлантиришга оид асосий йўналишларни белгилаш масаласи муҳокамасига бағишланган музей ходимларининг 1 республика конференцияси чақирилди.

Конференция секция мажлисларини уч комиссия ташкил этди:

- 1) Ўз ССР музей тармоғи ва қурилишининг режалаштириш;
- 2) Музейларнинг илмий-тадқиқот ишлари;
- 3) Музейларнинг оммавий маърифий фаолияти.

Муҳокама давомида республикадаги музей қурилишининг барча асосий масалалари кўриб чиқилди.

Конференцияда музей фаолиятининг илмий ва жамоатчилик ташкилотлари билан чамбарчас боғлиқ бўлиши зарурлиги қайд этилди. Уларнинг ёшларни

тарбиялашдаги роли, мактаблар билан алоқада бўлиши зарурлиги, мактаб ўқув режасидаги музей экскурсияларининг киритилиши лозимлиги алоҳида таъкидланди.

Умумулкашунослик музейи асосий тил сифатида кўрсатилган бўлсада, асосан маданий марказ хисобланган йирик шаҳарларда махсус музейларни кўришга ижозат берилди. Ўлкашунослик музейлари тармоғи қуйидагича белгиланди: республика миқёсидаги марказий; бир неча туташ ва иқтисодий яқин районлар доирасидаги районлараро; қуйи ишлаб чиқариш бирликлари (корхона, совхоз, МТС, колхоз) миқёсидаги район музейлари.

Конференция асосий диққатни музейларнинг илмий-тадқиқот фаолиятига, экспедициялар, материаллар тўплашнинг мунтазамлиги, музейга келаётган материалларни илмий инвентаризациялаш ва ўрганиш, музей иши методикаси ва техникасининг умумий масалаларини ишлаб чиқишга қаратди.

Илмий тўплов иши энг оқсаётган жабҳа сифатида эътироф этилиб, тўпланган материаллар танқидий таҳлил этилиши лозимлиги кўрсатилди. Бундан ташқари, ханузгача хусусий коллекционерлик одатидан халос бўлинмагани таъкидланди. Конференциянинг барча иштирокчилари юқори малақали музейшунос мутахассисларнинг етишмаслигини кўсатиб ўтдилар.

Конференция Маориф ХКСга иккинчи беш йиллик учун музейларнинг мажмуа нашр режасини ишлаб чиқаришни таклиф этди. Бу режа асосий фаолияти характеридан келиб чиққан ҳолда ҳар бир музейга оид мақолалар тўпламини «1917 йилдан 1933 йилгача Ўзбекистонда музей иши» деган мажмуа характеридаги асарни; катта кўрғазмали материални қамраб олган «Ўзбекистоннинг музей фондлари» номли мақолалар тўпламини нашр этишни назарда тутган эди.

Шу йул билан музейлар фаолиятининг барча томонларини, яъни ҳар бирининг жойлашган ўрни, мақсади ва тузилишини ёритиш, фондларни коллекциялар характеристикаси ҳамда уларнинг умуммиллий ахамияти билан тасвирлаш, шунингдек энг қизиқ ва диққатга сазовор объектларни кўрсатиш мўлжалланган эди. Афсуски, бу режа амалга олмади., фақат И.А.Сухаревнинг «Современное состояние и очередные задачи музейного строительства в Узбекистане» номли кичик бир мақоласи эълон қилинди, холос. Умуман олганда, Ўзбекистон музей ходимларининг 1 конференцияси иши, гарчанд унда кўрилган кўпгина масалалар ўз вақтида амалга оширилмаган бўлсада, ижобий роль ўйнади. Конференция қарорларида мамлакат олдидаги хўжалик ва маданий вазифаларни бажаришда фаол иштирок этиш лозимлиги акс этди. Тарихий жараённи музей экспозициясида акс эттиришнинг бундан буёнги йўл-йўриғи белгилаб берилди.

30-йилларлар музей қурилишида рўй берган ўзгаришлар кун тартибига малакали кадрлар тайёрлаш масаласини қўйди. Музейларнинг 1 съездида уқтириб ўтилганидек, бу айти муҳим масала эди, чунки музейшунослик илмини музей иши билан чамбарчас боғлаб олиб бориш санъатини талаб қилади. ҳар бир музейда иккита илмий соҳа мавжуд.

Биринчиси унинг илмий ихтисоси билан белгиланади. Тарих фани- тарих музейида, адабиётшунослик - адабиёт музейида, санъат - санъатшунослик музейида ўрганилади.

Иккинчи соҳа эса комплекташ, экспонатларни сақлаш, таъмирлаш, илмий тавсифлаш, экскурсия, экспозицион санъат назарияси ва методикаси, шунингдек, музей фаолиятининг бошқа шакл ва услубларини ўрганувчи музейшунослиқдир.

Ҳар куни, ҳар соатда музейнинг илмий ходими гох экспозициячи, гох экскурсовод ёки адабиётшунос, гох у ёки бу музейнинг тадбирли ташкилотчиси сифатида намоён бўлади. Аммо у ўзининг кўп қиррали фаолиятида ҳар соат, ҳар дақиқада илмий ходимлигича қолади: ҳар бир янги экспонат ёки экспозиция мавзуи унга янги тадқиқот вазифасини юклайди, экскурсияга келувчиларнинг ҳар бир янги гуруҳи, томошабиннинг ҳар бир саволи янги жумбоқ сифатида музей ходимидан уни ечиш учун бор билимини сафарбар этишини тақозо қилади.

Республика вилоятларининг ўлкашунослик музейлари илмий ходимларининг вазифаси янада оғирроқ эди. Улар ўз ўлкаларининг тарихи, иқтисоди, маданиятидан яхши хабардор бўлишлари, ана шу асосда моддий буюмлар йиғиб кўргазма яратишлари лозим эди.

Ўзбекистон музейлари илмий ходимларининг таркибини бир томондан, музейда 10 – 15 йилдан бери ишлаб келаётган эски музей ходимлари ёки музей ишига ўтган эски мутахассислар, иккинчи томондан эса, музей стажига эга бўлмаган ёш ходимлар ташкил қилар эди. Музейда бошида ишга ўтиш учун қулай фурсат кутиб вақтинча ишловчилар ҳам кам эмас эди.

Республикада музей кадрларининг аҳволи:

- 1) етарли иш стажига эга ходимларнинг камлиги; баъзан эса ишга нолойиқ ходимларнинг кўплиги;
- 2) миллий кадрларнинг озлиги;
- 3) айрим музейларда илмий ходимлар штатининг тўла комплекташмаганлиги;
- 4) янги кадрлар тайёрлашнинг қониқарсизлиги билан характерланар эди.

Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, музейларга Турккомстарис, Средазкомстарислар раҳбарлик қилган 20-йилларда Ўзбекистон музейлари йирик археолог

олимлар, манбашунослар, этнографлар, антропологлар, табиатшунослар каби юқори малакали кадрларга эга эди. 30-йилларга келиб фаннинг тараққиёти, республика олий ўқув юртлари ва илмий тадқиқот муассасаларининг ўсиши кўпгина мутахассисларни ўзига жалб этди. Натижада 30-йилларда музейларда хали музей ихтисосига эга бўлмаган, хатто олий маълумоти ҳам йўқ ёш кадрлар қолди. Бундай вазият фақат Ўзбекистондагина хос булмай, бутун мамлакат учун характерли эди. Бу ҳол музей мутахассисларини тайёрлаш бўйича жиддий тадбирлар кўришни тақозо этарди.

1929 йили Маориф Халк Комиссарлиги қарорига кўра Марказий олий ўқув юртлари қошида музей ходимлари малакасини ошириш бўйича 9 ойлик курслар ташкил қилинган, кейин эса 1932 йили мамлакатнинг бир қатор олий ўқув юртларида, жумладан, Москва Давлат Университети қошида – музей – ўлкашунослик ва санъатшунослик, Ленинградда – музей – ўлкашунослик, Қозонда – ўлкашунослик – география бўлимлари ташкил топди. Бундан ташқари, 1932 йили музейшунослик ва санъатшунослик соҳаси бўйича икки группа аспирантлар танлаб олинди.

1934 йил кузида РСФСР Маориф ХК томонидан олий музей курслари ташкил этилиб, кейинчалик доимий олий музей ўқув юртига айланди. Курслар икки туркумдан – табиий- тарихий ва тарих туркумларидан иборат эди. Курсларни битирувчилар камида 5 йиллик стажга эга бўлсалар ва диссертация талабларига мос асарларни тақдим этсалар, уларга илмий даража ҳам берилар эди.

Лекин бу курслар етиштирадиган кам сонли мутахассислар бутун мамлакат учун етарли эмас эди. Шунинг учун кам 1937–1940 йилларда қисқа муддатли

музей курслари ташкил этила бошланди. 1930 йилдан бошлаб бундай курслар миллий республикаларда, жумладан Ўзбекистонда ҳам ташкил қилина бошланди. Бу курслар 6 ойга мўлжалланган эди. Самарқанддаги Марказий давлат музейи қошида ҳам шундай курслар ташкил қилинди.

1939 йили Ўзбекистон Маориф Халқ Комиссарлиги музей ходимлари учун ярим йиллик муддатга мўлжалланган олий малака ошириш курсларини ташкил этиш ҳақида қарор қабул қилди. Аммо дастур қайта куриб чиқилгач, ўқиш муддати 4 ойга қисқартирилди. Тошкент музейлари қошида республика вилоятлари учун мутахассислар тайёрлана бошланди.

Мутахассисларни олий ўқув юртлири орқали тайёрлаш ҳам давом эттирилди. Жумладан Ўзбекистон музейлари мутахассис кадрлар билан Андижон, Бухоро, Самарқанд, Тошкент, Фаргона педагогика институтларининг тарих факультетларини битириб чиққанлар ҳисобига ҳам тўлдирила борди.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, музей иши қанчалик илмий асосда ривожлантирилмасин, барибир совет давлати мафкурасини тарғиб қилувчи марказга айланди ва улар сиёсатлаштирилди.

ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ:

1. Музейлар қурилишига раҳбарлик қилиш бўйича дастлаб қандай шўро ташкилотлари ташкил қилинди?

2. Музейлар иши юзасидан чоп этилган қандай биринчи шўро нашрларини биласиз?

3. 20 – 30-йилларда музейлар ташкил қилишдаги қийинчиликлар нималардан иборат эди?

4-МАВЗУ: 1941 –80 ЙИЛЛАРДА

ЎЗБЕКИСТОНДА

МУЗЕЙЛАР ВА МУЗЕЙ ИШИ

РЕЖА

1. Уруш йилларида музейлар иши.
2. Тикланиш даврида музей ишининг вазифалари.

3. 1955–80 йилларда музейлар иши.

АДАБИЁТЛАР

1. Содикова Н. Музейное дело в Узбекистане. Т., «Фан», 1977.
2. Содикова Н. Маданий меросимиз хазинаси. Т., 1981.
3. Вопросы музееведения. Вып. 2, Т., 1968.
4. Музей – ўлкашунослик практикаси. Т., 1978.
5. Тюриков А.В. История о Ташкенте. Т., 1983.

° 1941 йил июнда СССРнинг иккинчи жахон урушига тортилиши билан халқнинг тинч ва осойишта ҳаёти бузилди. Мамлакат ҳарбий изга тушди. Илмий-тадқиқот муассасалари, шу жумладан, музейларнинг фаолияти ҳам тубдан ўзгарди. Кўпгина музейлар ўз биноларини эвакуация қилинган муассасалар учун бўшатиб берди.

Республика музейлар тармоғи вақтинча қисқарди: биргина Ўзбекистон тарихи, маданияти ва санъати музейи номи остида Санъат, Адабиёт ва Ўзбекистон тарихи; табиат музейи билан бирга Политехника музейи бирлашди; атеистик тарғибот музейи консервация қилинди. Республиканинг кўпгина музейлари экспозициялари йиғиштирилиб, илмий-тадқиқот фаолияти ҳамда штатлар қисқартирилди. Тарих музейидан 9 киши, Самарқанд музейидан 10 дан ортиқ киши фронтга кетди.

Фронт орқасида қолган музей ходимлари Ватан олдидаги бурчларини шараф билан адо этдилар. Улар мисли кўрилмаган қисқа муддат ичида санъат ва тарих

бўлимлари залларида бир қатор экскурсиялар туркумини яратиб, қатор кўргазмалар ташкил қилдилар. Фронт ва унинг орқасидаги халқнинг қаҳрамонона жасоратини кўрсатиш бўйича меҳнаткашлар орасида катта оммавий-сиёсий иш олиб бордилар. Шу билан бирга ўтган йиллар давомида тўпланган барча музей бойликлари ҳам сақлаб қолинди.

Ташкил этилган экспозицияларда тарихий намуналар воситасида халқимизнинг эркесварлиги, уларнинг мустақиллик учун кураши қайд этилди. Асосий диққат ўтмишдаги қаҳрамонлик намуналарининг намоёйиши ва ташвиқотига қаратилди. Кўплаб шаҳарлар ва саноат корхоналари тўлалигича душман қўли остига тушиб қолаётган эди. Шу бойсдан урушнинг дастлабки давридаги ҳарбий воқеаларни яхши ёритиб бўлмас эди. Бу бир томондан халқнинг руҳини чуқтирса, иккинчи томондан мамлакатнинг сиёсий тузуми бундай холисликка йўл қўймас эди.

Фронтларда вазият ўзгариши билан Армиянинг муваффақиятли ҳаракатлари, босиб олинган территорияларнинг озод қилиниши каби мавзулар марказий ҳамда республика музейлари экспозицияларида ўзларининг муносиб ифодаларини топди. Тарих бўлимида катта кўргазма шаклида «Улуғ Ватан уруши» деб номланган махсус бўлим ажратилди. У томошабинлар қизиқишларига сабаб бўлди. Кўргазма анча катта майдонни эгаллаган эди. Бу ерда Ўрта Осиё Давлат Университети ва Тошкент тўқимачилик комбинатидаги митинглар, Хамза номидаги театрда жангчиларни тантанали кузатиш, фронтга жўнаётганларга Қизил байроқни топширишни тасвирловчи фотосуратлар намоёйиш қилинарди. Бундан ташқари, меҳнаткашларнинг кўнгилли равишда фронтга жўнаш ҳақидаги хат ва аризалари, жанг майдонларидан хабарлар, ўзбек халқи ўғил-қизларининг

жанговар ишлари, фронт орқасидаги фидокорона меҳнатлари ҳам ёритилди. Ўзбекистонликларнинг жанг майдонларидаги жасоратларини кўрсатувчи экспонатларга ҳам катта эътибор берилди.

Брест қалъаси ҳимоячилари орасида ўзбек халқининг фарзандлари Н.Содиков, А.Абдуллаев, А.Арслонбоев, С.Бойтемиров, А.Алиев, Т.Хидиров ва бошқалар бор эди. Ўзбекистон жангчилари машхур И.В.Панфилов номидаги 8-Гвардиячи дивизияси шахсий составига кирганлар. Бу дивизиянинг Зариф Иброҳимов, Ғулом Абдукаримов сингари кўплаб жангчилари катта қаҳрамонликлар кўрсатганлар. Кўпгина ўзбек жангчилари душман орқасидаги партизанлик ҳаракатида қатнашдилар. Музей томонидан олинган турли материаллар уларнинг жанг майдонларидаги қаҳрамонона жасоратлари ҳақида ҳикоя қиларди. Г.Тошнӣёзов ва Т.Эрйигитов ҳақидаги материаллар, СССР Олий Совети Президиумининг раиси М.И.Калининнинг биринчи ўзбек генерали С.Рахимовга ёзган хати музей залларидан фахрли ўрин олган эди.

Экспозицияни тайёрлаш жараёнида қурол ва кийим-кечакларнинг катта коллекцияси вужудга келди. Музей фронт жангчилари мукофотлари, эсдалик нишонлар, суратлардан ташқари фронт жасоратлари ҳақидаги эсдалик ва ҳикояларга ҳам эга бўлди.

Музейларнинг ходимлари мактаб ўқувчилари, ишчилар, колхозчилар ва хизматчиларга 2-Жаҳон уруши ҳақидаги материалларни сақлаш ҳамда тўплашга ёрдам бериш ҳақида мурожаат қилдилар. Жойларда замондошларнинг келгуси авлодга фронт ва унинг орқасидаги қаҳрамонона курашлари тўғрисида ҳикоя қилувчи барча буюм ҳамда материалларни сақлаш, тўплаш ҳақидаги бурчлари тўғрисида кенг тушунтирув ишлари олиб борилди.

Уруш қаҳрамонларининг фронтдан туриб ёзган хатлари, меҳнат қаҳрамонларининг ўз зиммаларига олган мажбуриятлари, колхозларда фронтга ёрдам бериш ҳақида ўтказилган мажлисларнинг қарорлари музей учун йиғиб борилди. Фронт ҳақидаги хужжатли материаллар билан бирга «Вперёд на врага», «Во славу Родине», «Музеество» каби фронт газеталарининг тўпламлари ҳам вужудга келди.

Экспозиция бўлимига Сталинград остоналаридаги жангларда ҳалок бўлган Ўрта Осиёлик 11 қаҳрамоннинг ўлмас жасорати ҳақида ҳикоя қилувчи партия область кўмитасининг хати ҳам қўйилди. Бир қатор хужжатлар Сталинградни қайта тиклашда ўзбек халқи кўрсатган ёрдамни акс эттирди.

Музейларнинг илмий ходимлари республикамиз sanoat корхоналаридан материаллар йиғишга киришдилар. Тошкент Тўқимачилик комбинатидан комбинезонлар, фуфайкалар, ҳарбий кийим-бошларнинг бутун бошлиқ комплектлари ва бошқа диққатга лойиқ материаллар йиғилди. Музейга ишлаб чиқариш мусобакалари, «Фронт орқаси гвардиячилари» фахрий унвонига эришган кишилар ҳақида ҳикоя қилувчи жанговар варақалар, деворий газеталар, кўп нусхали газеталар келтирилди. Комбинат диспансери қошида ҳарбий госпитал жойлашган эди. Ишчилар ишдан сўнг ҳар куни ярадор жангчилар ва командирларни кўргани келар, уларга зарур ёрдам кўрсатар эдилар. Сафга қайтган жангчилар ва офицерлардан комбинат коллективи номига самимий миннатдорчилик туйғулари битилган хатлар келиб турарди. Фронтчиларнинг бундай хатлари ҳам музейдан ўрин олди.

Қиш яқинлашуви билан тўқимачилар ташаббусига кўра иссиқ, кийим-бошлар йиғиш компанияси бошланди. Комбинат ишчилари томонидан 3 ой ичиде

тўпланган 5636 буюм, 450 та янги йил совға-саломини солинган кутилар ЎзССР Олий Совети Президиуми раиси Й.Охунбобоев ўзбек делегацияси билан Ҳарбий фронт жангчиларига жўнатилди. Делегация қайтиб келгандан сўнг музейга бир қанча ноёб экспонатларни топширди. Ўлжа қуроллар, Совет Иттифоқи Маршали Говоровнинг Тошкент тўқимачиларига хати ва ўзбек делегациясининг фронтдаги кунлари ҳақида хикоя қилувчи кинолента шулар жумласидандир.

Мудофаа фондининг ташкил этилиши халқнинг фидойилигидан далолат берарди. Республика музейлари «Ўзбекистон 20 йиллиги» танк колоннаси, «Совет Ўзбекистони», «Ўзбекистон комсомоли» авиаэскадрильялари ташкил этиш бўйича маблағ йиғиш жараёнини кўрсатувчи жуда кўп фотоматериаллар тўпладилар.

Ўзбекистон колхоз ва совхозлари фронт ва фронт орқасини узлуксиз равишда озиқ-овқат билан, саноатни эса ҳам ашё билан таъминладилар. Хужжатли материаллар қаторида музей «Правда» газетаси нусхасини ҳам олди. Унда, жумладан, қуйидаги сўзлар ёзилган эди: «Ўзбекистон колхозчилари колхоз далаларидаги қаҳрамонона ишлари билан уруш қийинчиликларини қай тариқа енгишни кўрсатдилар. Уларнинг ғалабаси барча совет халқларини бир сафга бирлаштирган ватанпарварликнинг ҳаётбахш ғалабасидир».

Ўзбекистонга эвакуация қилинган болаларни халқимиз меҳрибонлик билан кутиб олганлиги маълум. Урушнинг бошларидаёқ, биргина Тошкент шаҳри кунига 300-400 нафар етим болани қабул қилди. Катта иқтисодий қийинчиликларга қарамай, ҳар бир ўзбек оиласи бир неча болани қучоғига олиб, катта ҳамхўрлик ва меҳр-муҳаббат кўргазди. 16 боланинг бошини силаб, тарбиялаган темирчи Ш.Шомахмудов

оиласи дунёга машхур бўлди. Ана шундай воқеалар ҳақида ҳикоя қилувчи фотоматериаллар музей кўрғазмаларида кенг намоёиш этилди.

Уруш йллари бутун мамлакатда аҳолининг турмуш даражаси кескин пасайиб кетганлиги маълум. Ҳарбий ҳаракатларнинг ўсиши аҳолининг шахсий эҳтиёжига кетувчи миллий даромад улушининг йили кескин қисқаришига сабаб бўлди.

Уруш натижасида кенг истеъмол молларини ишлаб чиқаришнинг қисқариши ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари запасларининг камайиши аҳолини саноат ва озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашнинг карточка системасини жорий этишни тақозо қилди. Бу даврда бир қатор музейларнинг ходимлари турли озиқ-овқат талонлари, эвакуацион гувоҳномалар, саноат молларининг лимит карточкалари, нон карточкалари, турли артеллар ишлаб чиқарган ялпи истеъмол моллари намуналари, гугуртлари, жазигалкалари, идиш-товоқлари, калишлари ва бошқа буюмларни йиғдилар. Олинган материаллар даставвал вақтли кўрғазмаларда намоёиш қилиниб, кейинчалик доимий экспозицияларнинг уруши бўлимлари асосини яратди.

Урушнинг дастлабки йилларида стационар ва кўчма кўрғазмалар ташкил қилиш оммавий маърифий ишнинг кенг ривож топган шаклига айланди, уларнинг энг машхури «Ватанимиз жасоратномаси» (1942 йил) мавзусидаги кўрғазмалар бўлди. Музей ходимлари саноат корхоналари, мактаблар, чойхоналарда фронтлардаги воқеалар, халқаро аҳвол, жангчиларимизнинг қаҳрамонликлари, фронт орқасидаги меҳнаткашларнинг фидокорона меҳнатлари ҳақида тез-тез лекциялар, суҳбатлар уюштирдилар. Шу билан бирга улар колхоз ва совхозларда, саноат корхоналари ва қурилишларда меҳнат унумдорлигини янада ошириш, фронтга ёрдамни кучайтиришга

қаратилган кенг кўламдаги ғоявий-тарбиявий ишларни ҳам олиб бордилар.

Оммавий байрамлар муносабати билан кўчма кўрғазмалар ташкил қилинди. Кўрғазмаларнинг мавзулари турлича эди: «1812 йил», «Фукаролар уруши қаҳрамонлари», «Осипов исёнининг бостирилиши», «Урган эдик, ураяпмиз ва яна урамиз», «Фашизм – инсониятнинг манфур душмани», «Широқ жасорати» қаби мавзулар шулар жумласидандир. 1942 йили Ўзбекистон халқлари тарихи ва санъати музейи 12 та кўрғазма ташкил қилди.

Музейларнинг оммавий ташвиқот ишлари «Правда Востока», «Қизил Ўзбекистон» газеталарида қайд этилди. «Ўзбекистон тарихи музейида» корреспонденциясида музей томонидан ташкил этилган «Ўлжалар курғазмаси» ҳақида ҳикоя қилиниб, уруш воқелигига оид ҳар бир экспонат алоҳида таърифланди: Музейда очилган «Ўлжалар кўрғазмаси» кўплаб томошабинларни ўзига жалб этмоқда. Стендлардан бирида гитлерчиларнинг қўл қуроллари – автомат, австрия милтиғи «Манликер», немис тўппончаси «Маузер», Чехословак қўл пулемёти «Брно», немис қўл пулемётлари «МГ – 34», францқз милтиғи «Лебедь» ва бошқалар осилган. Гитлерчилар Франция, Чехословакияни бўйсундириб, бу мамлакатлар қуролларини, гарчад уларнинг кўп намуналари эскирган бўлсада ишлатганлар. Зал ўртасида танкка қарши 47,75 миллиметрли немис тўплари қўйилган. Улардан бири Бельгияда тайёрланган.

Музейда немис армиясида фойдаланилаётган бомбалар, ракеталар, гранаталар, патронлар намоиш қилинган. Буларнинг бари гитлерчи қароқчиларнинг додини бераётган армия жангчилари қўлга киритган ўлжалардир.

Бир витрина ойнаси тагида «Конопатика Н 82» деб немисча ёзилган кичик ёғоч бирка қўйилган. Уни Калинин области Зубцов районидаги Конопатика қишлоғилик 14 яшар қиз Анастасия Петрова осиб юрган. Бу вақтинча босиб олинган территориядаги совет кишиларини тахқирлаётган гитлерчилар ёвувлигидан бир гувоҳликдир.

«Ўзбек халқи қаҳрамонлари» бўлими жуда қизиқарли. Кўчма витриналарда уруш қаҳрамонлари – ўзбек жангчилари суратлари кўрсатилган. Бир ой давомида кўргазмани 10 минг киши кўрганлар («Правда Востока» 1944 й. 9 апрель).

Иккинчи жаҳон уруши даврида Ўзбекистонда фаннинг турли соҳаларини камраб олган илмий-тадқиқот муассасаларининг кенг тармоғи вужудга келди: 1943 йил республика территориясида 19 та илмий-тадқиқот институти, 23 та турли илмий станция, 3 та расадхона, 11 та музей ва 6 та турли илмий-тадқиқот муассасаси мавжуд эди.

СССР ХКСнинг 1943 й. 27 сентябрдаги «Ўзбекистон ССР Фанлар Академиясини ташкил этиш ҳақида» қабул қилган қароридан сўнг бошқа институтлар қатори Тарих музейи ҳам илмий-тадқиқот ва сиёсий-маърифий ишларни олиб боровчи марказий музей сифатида Санъат музейидан ажратилиб ЎзССР ФА Ўзбекистон халқлари тарихи музейи номи остида ФА таркибига киритилди. ЎзФА таркибига Табиат музейи ҳам киритилди. Шундай қилиб, республиканинг бу муассасалари фаолиятида янги, муҳим саҳифа очилди.

Уруш йилларида Москва, Ленинград ҳамда Ўзбекистоннинг йирик тарихчи олимлари томонидан яратилган икки жилдлик «Ўзбекистон халқлари тарихи» йирик мажмуа асарининг яратилиши республика музейларининг келгуси ишларида катта аҳамият касб

этди. Биринчи жилд Ўзбекистон халқлари тарихининг қадим замонлардан 15 асргача (муаллифлар А.Ю.Якубовский, К.В.Тревер, М.Э.Воронец), иккинчи жилд 16 асрдан февраль инқилобига қадар (муаллифлар А.А.Семёнов, С.В.Бахрушин, И.К.Додонов, З.Ш.Ражабов, В.А.Шишкин) бўлган даврни ўз ичига олган эди.

Бу асар кейинги даврда шўролар мафкураси остида сохталаштириб ёзилган асарларга нисбатан холислиги билан ажралиб туради. Ўзбекистон тарихи бўйича бундай мажмуа асарларнинг юзага келиши республика ўлкашунослик ва тарих музейи ходимларига жиддий илмий асосда, хусусан, мамлакатнинг тарихий ўтмиши асосий босқичларини илмий даврлаш бўйича экспозициялар яратишда катта ёрдам берди.

Шундай қилиб, музейлардаги кўпгина малакали ходимларнинг фронтга кетиши, экспозицион ишлар савиясининг пасайиши ҳамда илмий-йиғув экспозицияларининг кескин қисқаришига қарамай, музейлар фаолияти иккинчи жахон уруши йилларида ҳам давом этди. Москва, Ленинграднинг кўпгина тарихчи олимлари, археологларининг Тошкентга кўчиб келиши археологик тадқиқотларни кучайтирди. Ўзларида жангчиларнинг шонли жасоратларини мужассамлагтирган ҳарбий давр ёдгорликларини йиғиш иши ҳам авж олди.

Музейдан ташқари кўرғазмаларни яратиш бобида ҳам музейлар актив фаолият кўрсатдилар. Маърузавий тарғибот кучайди, республика музейлари аҳоли ўртасида ташвиқот – тарғибот ишларини олиб борувчи ҳақиқий марказларга айлантирилди, улар оммани ғоявий-сиёсий тарбиялаш соҳасида катта ишларни амалга оширдилар.

Уруш даврининг қийинчиликлари музейларнинг аҳволига ҳам таъсир кўрсатди. Кўпгина музейлар қисқартирилган ёки бутунлай ёпиб қўйилган эди. Кўплаб музей ходимлари иккинчи жаҳон уруши фронтларида халок бўлгани учун мутахассислар етишмас эди. Шу муносабат билан музейлар хўжалигини ташкил этиш, экспозицияларни тиклаш ва янгиларини яратиш, фонд материалларини сақлаш ва ҳисобини юритиш, малакали кадрлар тайёрлаш каби масалаларни ҳал этиш талаб этиларди.

Илмий методик раҳбарликнинг бўшлиғи, янги кадрларда илмий малаканинг етишмаслиги туфайли республика музейларидаги экапозициялар томошабинлар эътиборидан қолган эди. Бунинг устига республика қишлоқ хўжалигининг ривожланиши, Ўзбекистоннинг Улуғ Ватан урушидаги иштироки, урушдан кейинги йиллардаги халқ хўжалигининг тикланишини акс эттирувчи стационар бўлимлар мутлақо йўқ эди.

Музей ишини қайта ташкил қилиш бўйича Ўзбекистон ҳукумати бир қатор қарорлар қабул қилди. Ана шу қарорларни амалга ошириш мақсадида музейларда илғор колхоз-совхоз ва МТС лар тарихини ёритувчи, саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг энг яхши намуналарини намойиш этувчи, ишлаб чиқариш илғорларининг иш услуби билан яқиндан таништирувчи экспозициялар пайдо бўла бошлади.

Ўзбекистон халқлари тарихи музейи Ўзбекистон Халқлари тарихига оид доимий экспозиция ташкил этишга киришди. Бу ишда ЎзФА Тарих институти ва Ўрта Осие Давлат Университетининг етакчи мутахассислари катта ёрдам кўрсатдилар. Дастлаб «Февраль буржуа-демократик инқилоби» ва «Совет Ўзбекистони» бўлимлари тайёрланди. 1948 йили

«Ўзбекистон хуудида ибтидоий жамоа ва қулдорлик тузуми» ҳамда «Феодал давлатлар» бўлими очилди. 1951 йили ташкил этилган «Туркистон чор Россияси таркибида» бўлими 19 асрнинг иккинчи ярми ва 20 асрнинг бошларидаги иқтисодиёт, турмуш ва маданият, Урта Осиёнинг Россия томонидан босиб олинishi ва унинг оқибатлари масаласини бир томонлама бўлсада ёритиб берди.

Кейинги йилларда экспозициянинг барча бўлимлари тўлдирилиб кенгайтирилди. Натижада 1954 йил қадим замонлардан бошлаб иккинчи жахон уруши якунигача бўлган Ўзбекистон тарихини изчил ифодаловчи экспозиция бунёдга келди.

Ўзбекистондаги кўпчилик музейлари 1946–1953 йилларда кўргазма типдаги экспозициялар яратиш йўлидан борди. Аммо бу кўп ҳолларда юзаки характер касб этар эди. Шу ҳолатларга чек қуйиш ва музейлар ишини тубдан яхшилаш мақсадида Ўзбекистон Маданият Министирлиги маданий-маърифий муассасалари Бош бошқармаси ҳузурида музейлар ишини мувофиқлаштириш бўйича доимий ҳаракатдаги услубий семинар ташкил этилди.

1953 йилдан бошлаб кўпчилик музейларда экспозицияларни қуришда муайян бурилиш юз берди. Лекин бунда асосий эътибор кўпроқ Совет даврини ҳар томонлама ёритишга қаратилди. Масалан, Сурхандарё музейининг Совет даври экспозицияси: 1) Улуғ Октябрь инқилоби; 2) Фуқаролар уруши; 3) Урта Осиёнинг миллий-худудий чегараланиши; 4) Ер-сув ислоҳоти; 5) СССР хотин-кизларни озод қилувчи мамлакат; 6) Социологик индустрлаштириш; 7) Учинчи беш йиллик даврида халқ хўжалиги; 8) Улуғ Ватан уруши; 9) Совет Иттифоқи – тинчлик, демократия ва социализм таянчи; 10) Сурхондарё вилоятининг саноати, қишлоқ хўжалиги, маданияти каби бўлимларни ўз ичига олган

эди. Самарқанд, Наманган, Фарғона, Хоразм ва Қашқадарё музейларида ҳам шунга ўхшаш ҳолатни кузатиш мумкин.

Бу даврда республика ўлкашунослик музейларининг тармоғи ҳам кенгайди. Масалан 1959 йил Чирчик, 1960 йил эса Ангрэн шаҳар ўлкашунослик музейи, кейинги йилларда яна бир қатор шаҳар ва район ўлкашунослик музейлари ташкил этилди.

1964 йили Ўзбекистон ташкил топганлигининг 40 йиллиги муносабати билан ўз экспозицияларида республика халқ хўжалигининг барча тармоқлари, шу жумладан, пахтачилик, қишлоқ хўжалиги ишларини механизациялаш, саноат, фан ва маданият соҳасидаги замонавий ютуқларни ифодаловчи Ўзбекистон халқ хўжалиги ютуқлари стационар кўргазмасининг очилиши катта аҳамиятга эга бўлди.

Кўргазма Тошкентнинг энг катта ва чиройли боғларидан бирига жойлаштирилиб, махсус павильонлар, техник воситалар билан ёритилган. Ундаги ускуналар, экспозиция материаллари маҳорат билан намоён этилган. Бу томошабинларда чуқур таассурот уйғотиб материалларнинг чуқур ўзлаштирилишига ёрдам беради. 60-йилларда республикада янги музейлар ташкил этилди. Шу билан бирга мавжуд музейлардаги экспозициялар тўла қайта қурилди. Бу ўринда археология, этнография соҳасидаги энг янги ихтиролар, тарих фанининг ютуқлари ҳисобга олинди.

Шу йилларда бир қатор мемориал музейлар очилганлигини кўрамиз. 1963 йили Улуғбек музейи, 1964 йили С.Айний музейи, 1964 йили Й.Охунбобоев музейи, 1967 йили Хамза музейи, 1970 йили Ленин музейи, 1972 йили Фарғонада У.Юсупов музейи, 1974 йили Янгийулда У.Юсуповнинг уй музейи каби мемориал музейлар шулар жумласидандир.

Йўналиши ва мақсадига кўра бу музейларнинг экспозициялари олимлар, шоирлар, ёзувчилар ҳамда сиёсий арбобларнинг ҳаёти ва фаолиятини кўрсатиш билан бирга, муайян тарихий давр, унинг руҳи ва нафасини ҳам акс эттирар эди.

Масалан, Самарқанддаги Улуғбек мемориал музейи экспонатлари Темурийлар даври ҳақида тасаввур бериб, ана шу сулола вакили Улуғбекнинг буюклигини кўрсатади, айти пайтда унинг мунажжим олим ва шахс фожиасини ҳам акс эттиради.

Самарқанддаги С.Айний музейининг экспозицияси эса Ёзига хос услубда яратилган. У ортиқча таъсир воситаларисиз ўзбек ва тожик халқининг машхур адиби, олим ва шоир С.Айний ижодий муҳитини табиий равишда очиб беради, уни қуршаган шароит ҳамда ҳаётни яққол акс эттиради.

60–70-йиллардаги музейшунослик Ўзбекистонда музей тармоқларини кенг кўламда кенгайтириш ишларининг авж олганлиги, моддий-техника базасининг тубдан яхшиланганлиги билан характерланади. Ўзбекистон музейлари чиройли, махсус қурилган биноларга эга бўла бошладилар. Масалан, Давлат санъат музейи янги, шинам бинода ўзининг иккинчи умрини бошлади. Бу ерда томошабинлар учун Ғарбий Европа ва рус санъатининг дурдоналари, шунингдек, ўзбек рассомларининг асарлари кенг кўламда намойиш қилинмоқда. Амалий санъат музейи учун янги бино тикланди. Туркистон харбий округи тарихи музейи эса хашаматли янги қурилган экспонатларга бой. Урта Осиё курулли кучларининг кудратини ва жанговор утмиши тарихини кўрсатувчи бинода янги даврини бошлади. Ўзбекистон халқлари тарихи музейи эса 19 аср меъморчилигининг ёдгорлиги, тарихий ахамиятга эга бўлган бинога жойлашди. Марғилонда Й.Охунбобоев мемориал музейи учун қаватли бино, Самарқандда

Афросиёбдаги тарих музейи ва республика маданият ва санъат тарихи музейи учун махсус бино қурилди.

Қуйидаги рақамлар музейларнинг тобора ривожланиб, малакали кадрлар билан мустахкамланиб бораётганлигини музей шу жумладан, 4 тарихий, 4 мемориал ва 15 ўлкашунослик музейи бўлган. Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятида 10 та, Самарқанд ва Фарғонада 5 тадан, Андижонда 4 та музей иш олиб борган. 1980 йилга келиб эса республикада музейлар сони 33 тага етди, томошабинлар сони ҳам 3,7 млн. кишига кўпайди.

Ана шу музейларда ишловчи қарийб минг кишининг 300 нафардан кўпроғи илмий ходимлардир. Улар орасида фан докторлари ва номзодлари салмоқли ўрин тутади. Олимлар олиб бораётган катта илмий-тадқиқот ва йиғув-тўплов ишлари музей экспозицияларини такомиллаштириш, мавзуларини кенгроқ ёритиш ва чуқурлаштиришга баракали таъсир кўрсатмоқда.

ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ:

1. Уруш даври музей ишининг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат эди?

2. Урушдан кейинги йилларда музейлар олдида турган муҳим вазифалари нималардан иборат эди?

3. «Даврий матбуот» нинг музей қурилиши амалиётидаги роли.

5-МАВЗУ: МУСТАҚИЛЛИК ДАВРИДА ЎЗБЕКИСТОНДА

МУЗЕЙЛАР ВА МУЗЕЙ ИШИ

РЕЖА

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Музейлар фаолиятининг тубдан яхшиланиш ва такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармони (1998 йил 12 январь).

2. Мустақиллик даврида музей ишидаги ўзгаришлар.

А Д А Б И Ё Т Л А Р

1. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримовнинг Тошкент шаҳрида Темурийлар тарихи давлат музейининг очилиши маросимида сўзлаган нутқи, 1996 йил, 18 октябрь.

2. Каримов И.А. Амир Темур фахримиз, ғуруримиз. Бирлик 1996 йил 26 октябрь.

3. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ, Тошкент, 1998.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш ва такомиллаштириш тўғрисида»ги Фармойиши, 1998 й. 12 январь, Мозийдан садо, 1999 й. № 1-2.

5. Н.Н.Хабибуллаев. Ўзбек музейларининг истиқболи. «Мозийдан садо». 1999 й. №1-2.

Мустақил ватанимизда миллий ўзликни тиклашга алоҳида эътибор берилмоқда. Зеро бизнинг юрт аждодларининг тарихда кўрсатган буюк хизматларини холис ўрганиш ва тарғиб этиш алоҳида ахамият касб этади.

Шўролар даврида фақат «Қизил империя» мафкурасига хизмат қилган музейлар эндиликда миллий ўзликни англашга хизмат қилиши лозим.

Мустақиллик даврида музейлар ишига алоҳида эътибор берилмоқда. Бунинг бир қанча омиллари бор:

Биринчидан, тарихий қадриятларимиз мустамлакачилик йилларида онгимиздан учуриб ташланган миллий туйғуларни қайта тиклаш;

Иккинчидан, миллий ғурур, миллий онгни юксалтириш учун унутилган тарихимизни қайта тиклаш;

Учинчидан, аждодлар ҳурматини жойига қўйиш, ёш авлодни аждодлар номи ва мероси билан

фахрланишга ўргатиш, миллий ғурурини юксалтириш,
буюк анъаналарнинг давомчиси этиб тарбиялаш;

Тўртинчидан, миллий қадриятларимиз бизга демократик, ҳуқуқий, қудратли Ўзбекистон давлатини барпо этиш учун «Ўзбекистон келажаги буюк давлат» ғоясини руёбга чиқариш учун керак;

Бешинчидан, миллий қадриятларимиз мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятидан муносиб ўрин эгаллаши, келгуси авлодларга озода ва обод Ватан қолдириш учун керак.

Ушбу йўналишларга Президентимиз асарларида қайта-қайта тўхталиб ўтилмоқда. Ана шу мақсадлар ҳукумат сиёсий тадбирларида ўз ифодасини топмоқда. 1998 йил 12 январда «Музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш ва такомиллаштириш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони эълон қилинди. Фармонда асосан Ўзбекистон ҳудудида қадимдан шакланган музейлар тизимини янада такомиллаштириш, уларнинг халқнинг маънавий-ахлоқий камолотида тутган ўрнини ошириш, музей фондларида сақланиб келаётган халқимизнинг бой тарихини, мустақиллигимизнинг одимларини акс эттирувчи, ноёб, нодир экспонатларни авайлаб асраш, ўрганиш, бойитиб бориш, дунёга олиб чиқиш ва тарғиб қилиш, улардан халқимизнинг онгида миллий ғурур ва ифтихор, истиқлол ва Ватанга садоқат туйғуларини кучайтириш йўлида кенг фойдаланиш, музейларнинг замон талабларига мос юқори малакали мутахассислар билан таъминлаш, моддий-техника базасини мустаҳкамлаб, жаҳон музейшунослиги тажрибаларини қўллашга зарур шароитлар чора тадбирлари – Маданият ишлари вазирлиги қошида музейларни куллаб фондларида йиллар давомида сақланиб келаётган халқимизнинг бой тарихидан гувоҳлик берувчи ноёб нодир экспонатларни авайлаб асраш,

уларни илмий томонларини ўрганиш, таъмирлаш, янги экспонатлар билан музей залларини бойитиш билан шуғулланмоқда.

Бугунги кунда мамлакатимиз ҳудудидаги турли муассасалар, корхоналар, бўлиб, уларнинг энг йириклари пойтахтимизда жойлашган. Шу билан бирга, ўнлаб ёзувчилар, шоирлар, рассомлар, олимлар ва машхур санъат арбоблари уй музейлари мавжуд.

Бу музейлар масканлари бўлиб, миллий мафкура ва тафаккурни ривожлантирувчи, ёшларда миллий ғурур ва ифтихорни юксалтиришда улуғ қадамжолар бўлиб қолмоқда.

Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамасининг «Музейлар фаолиятини тубдан қўллаб қувватлаш масалалари тўғрисида»ги 5 март 1998 йил 98 сонли қарори «Ўзбекмузей» жамғармасига, Ўзбекистон музейлар жамоатчилиқ кенгашининг халқаро музейлар кенгаши – ИКОМга аъзо бўлганлигини ҳисобга олиб, Ўзбекистон музейларига ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш вазифаси топширилди. Ушбу қарорда мамлакат музейларини таъмирлаш, зарур техник воситалар ва замонавий асбоб-ускуналар билан жиҳозлаш ҳамда маблағ билан таъминлаш вазифалари юклатилган.

Мазкур қарордан илхомланган «Ўзбекмузей» ходимлари қатор ишларни амалга оширмоқдалар. Мавжуд барча ўзбек музейлари фондидаги экспонатларни ягона руйхатини тузиш, экспонатларни доимий химоя қилиш шароитларини яхшилаш, сақланаётган экспонатларнинг қатъий назоратини таъминлаш, илмий концепциялар ишлаб чиқиш, хорижий мамлакатлардаги музейларда сақланаётган тарихимизга ва маънавий бойлигимизга оид осори-атиқаларни, шунингдек, қадимий қўлёзмаларни руйхатга олиш, уларни халқимизга таништириш,

шунингдек, музейлардаги нодир экспонатларни дунёга олиб чиқиш, жаҳон халқларига таништириш соҳасида тегишли ташкилотлар билан хужжатлар ишлаб чиқиш, шартномалар тузиш ишларини олиб бормоқдалар. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ижтимоий ва маънавий мухитни янада соғломлаштириш тўғрисида»ги ҳамда «Маънавий ва маърифий ислохотларни самарадорлигини янада ошириш чора тадбирлари тўғрисида»ги қарорларига жавобан қатор тадбирлар ишлаб чиқилди. Шунга кўра, мамлакатдаги барча музейларда ҳар ойнинг бир куни «Очиқ эшиклар куни» деб эълон қилинди. Шу куни музейларга ўқувчилар, талабалар ва бошқа томошабинларга музей ходимлари бепул хизмат кўрсатмоқда. Шунингдек, тарихимизнинг ёрқин из қолдирган алломаларига бағишлаб, музейларда «Барҳаёт сиймолар» мавзусида адабий кечалар, «Истиқлол, маънавият ва музей» мавзусида тадбирлар ўтказилиб келмоқда. Айниқса, Имом Бухорий, Аҳмад ал-Фарғоний, Камолiddин Бехзод, Жалолiddин Мангуберди, Отаҳий ва бошқа алломаларга бағишлаб музейларимизда ўтказилаётган тадбирлар ёшларни аждодлар меросига садоқат руҳида тарбиялашда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Тарихимиздан маълумки, Турон, Мовароуннаҳр, Туркистон дея атаб келинган, «Буюк ипак йули»га жойлашган Ўзбекистон Шарқ билан Ғарбни боғловчи, уларни иқтисодини, маданиятини, санъатини, тараққиётини боғлаб турадиган бир макон бўлган.

«Буюк ипак йули»нинг вориси сифатида Ўзбекистонга кўплаб мамлакатлар АҚШ, Япония, Германия, Франция ва Италия каби давлатлар жуда катта қизиқиш билан қарамоқда. Улар аждодларимиз мерос қилиб қолдирган музейларимизда сақланаётган ноёб осори-атиқаларни кўриш, қадимий тарихимиз, бой

маданиятимиз билан танишиш истаklarини билдирмоқдалар.

«Америка Қўшма Штатларида қадимий «Буюк ипак йўли» да жойлашган, уйғониш даврида ҳам, ўрта асрларда ҳам жаҳон тараққиётининг, илм-фан ривожининг ўчоғи, буюк алломалар макон топган, бой тарихи, маданиятга эга бўлган бугун ҳам катта илмий-иқтисодий тараққиёт имкониятларига эга бўлган сизнинг Ўзбекистон Республикангизга ҳурмат, қизиқиш жуда каттадир» – деб ёзибди Ислом Каримовга йўллаган хатида АҚШдаги Марказий Осиё музейи директори, Пенсильвания университетининг профессори, доктор Фредрик Т.Хиберг.

Шу мазмундаги хатлар Япониядан, Франциядан, Германиядан, ЮНЕСКОдан, Халқаро музейлар ташкилоти ИКОМдан тез-тез келиб турибди. Гап шундаки, хаммаси ҳам ўз мамлакатларида музейларимиздаги экспонатларни кўчма кўргазмасини ташкил этишни таклиф этмоқдалар. Мустақиллик даврида юртимизда буюк тарихий сиймоларга аталган хайкал ва музейлар сони кўпайиб бормоқда.

Мустақиллик даврида буюк тарихий сиймоларга аталган хайкал ва музейлар қурилди.

1993 йилда Амир Темур Хиёбони ўртасида Соҳибқирон Амир Темурга Суворий хайкал ўрнатилди.

1996 йилнинг 18 октябрь куни мамлакатимиз пойтахти Тошкентда буюк саркарда ва давлат арбоби Амир Темурга атаб Шарқ Миллий меъморчилигининг ноёб ва мўъжизавий намунаси сифатида бунёд этилган Темурийлар тарихи давлат музейининг тантанали очилиш маросими бўлиб ўтди.

Президент И.Каримов музей очилиш маросимида сўзлаб «Бугун зўр шодиёна билан очилаётган Темурийлар тарихи давлат музейи соҳибқирон

шахсиятига нисбатан юртимиздаги тарихий адолат тантана қилганининг яна бир амалий исботидир.

Айтиш мумкинки, Амир Темур хиёбони гўзал бир узук булса, бу музей шу узукнинг ёқут кўзидир. Музейни зиёрат қилган ҳар бир инсон менинг бу сўзларим шоирона ташбех ёки муболаға эмаслигига ишонч хосил қилади. Бу музейда бизнинг ўтмишимиз ҳам, бугунги кунимиз ва буюк истиқболимиз ҳам бамисоли кўзгуда акс этгандек намоён бўлади. Кимки Ўзбек номини, ўзбек миллатини куч қудратини, адолатпарварлигини, чексиз имкониятларини, унинг умумбашарият ривожига қўшган хиссасини, шу асосда келажакка ишончини эслаш керак.

А.Темурнинг башарият олдидаги ўлмас хизматларини маърифатли жаҳон муносиб баҳоламоқда. Соҳибқирон юбилейининг ЮНЕСКО томонидан халқаро миқёсда кенг нишонланганлиги ана шу эътирофнинг ёрқин далилидир.

Шундай қувончли ва ҳаяжонли дамларда Амир Темурдек буюк зот мансуб бўлган миллат фарзандлари эканимизни, томирларимизда Амир Темур шижоати жўш ураётганини ўйласак, англасак, қалбимизни чинакам ифтихор туйғулари қамраб олади.

А.Темур ҳаётининг мазмуни, бетакрор фаолиятининг асосий маъноси – Ватан озодлиги, ватанга муҳаббат деган олий қадриятлардан иборатдир.

Чуқурроқ ўйлаб қарасак, бу васият айнан биз учун – буюк соҳибқироннинг бугунги авлодлари учун айтилган.

Бу дунёда халқимиз, миллатимиз, Ўзбекистонимиз бор экан, Амир Темур номи барҳаёт!».

Умумий майдони беш минг квадрат метрни ташкил этган бу музей 6 ой давомида қурилиб битказилди.

Музей қурилишида бутун мамлакат мутахассислари иштирок этдилар.

Тошкентлик ўқли гул қурувчилар, чиннисозлик ва керамика, «Миконд» корхоналарининг мохир хунармандлари, «Уста» бирлашмаси, Югославиянинг «Торевик» фирмаси ва бошқа ўнлаб меҳнат жамоалари бу ишга муносиб хисса қўшдилар. 1996 йил 1 сентябрда давлатимиз мустақиллигининг 5 йиллик тўйида Тошкентда Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А.Каримов ва Халқаро Олимпия Қўмитаси (ХОК) раиси Х.А. Самаранч Олимпия Шон-шухрат музейини тантанали равишда очдилар. Музейни очиш маросимида спортчилар, мураббийлар, Жисмоний тарбия ва спорт давлат қўмитаси, Ўзбекистон Олимпия қўмитаси, спорт клублари ва жамиятлари вакиллари иштирок этишди.

Музейни безаш ишларида энг иқтидорли рассомлар ва хайкалтарошлар, Ўзбекистон халқ усталари қатнашдилар. Музейдаги энг асосий мавзу – хозирги замон Олимпия ўйинлари. Экспонатлардаги Олимпия харакати қачон пайдо бўлгани, Ўзбекистон Миллий Олимпия кумитасининг барпо этилганлиги, мамлакатимизда олимпия ғояларининг тараққий этганлиги, Олимпия ўйинларининг ўтказилиши ва шу ўйинларда ғолиб совриндор бўлиб чиққан Ўзбекистон спортчиларининг иштирок этаётганлиги ҳақида ҳикоя қилинади. Музейга ташриф буюрганлар ХХ аср Олимпия ўйинларининг шонли тарихида ўз номларини қолдирган бир қатор спортчилар билан танишадилар. Г.Шамрай (гимнастика), С.Бабанина, Н.Устинова (сузиш), В.Дуюнова, Л. Павлова(волейбол), Р.Казаков, А.Фадзаев, ака-ука Хадарцевлар (кураш), Р.Рисқиев(бокс), С.Рўзиев(киличбозлик), Р.Гатаулин(лангарчуп билан сузиш), Л.Ахмедова, А.Хан(чим устида хоккей), Р.Ямбулатов(милтиқдан

отиш), Н.Мухаммадиёров(оғир атлетика), О.Чусовитина, Р.Галиев(гимнастика), Л.Черязова(фристайл) шулар қаторида ўрин олган.

Экспозицияларда мустақил Ўзбекистон терма жамоасининг 1996 йили Атланта шахрида(АҚШ) Олимпия Ўйинларида иштирок этгани тўғрисидаги қизиқарли маълумотлар алоҳида ўрин тутади.

Хорижий мутахассисларнинг эътироф этишларига кўра мамлакатимизнинг спортчиларининг мусобақаларда биринчи марта иштирок этганликлари муваффақиятли чиққан; А.Багдасаров(дзюдо) кумуш медалига, К.Тўлаганов(бокс) бронза медалига сазовор бўлишди, О.Чусовитина(гимнастика), Р.Галиев(енгил атлетика), Р.Исламов, А.Очилов(кураш) ўз юксак маҳоратларини кўрсатишди.

Ҳар қандай музейда бўлгани каби, катта қизиқинч уйғотган экспонатлар бизда ҳам мавжуд. Бу аввало, Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов тақдирланган Олимпия олтин нишони ва Осиё Олимпия Кенгаши нишони, шунингдек, турли хил бошқа мукофотлар, совринлар, медаллар, фристайл бўйича жаҳон чемпиони Л.Черязованинг шахсий спорт жиҳозлари, Халқаро Олимпия Қўмитаси Президенти Х.А.Самаранчнинг музей очилишида топширган эсдалик совғалари, ранг-баранг нишонлар, айниқса, диққатга сазовардир.

Олимпия шон-шухрат музейи фақатгина ўз фаолияти билан чекланиб қолмасдан, балки Ўзбекистон Ҳисмоний Тарбия ва спорт давлат қўмитаси, ҳамда Ўзбекистон Олимпия Қўмитаси билан ҳам яқиндан ҳамкорлик қилади: матбуот конференциялари, анжуманлар ўтказиш, спортчиларни мусобақаларга кузатиш, ҳар хил турнирлар ва мусобақаларнинг ғолиблари билан учрашувлар уюштириш каби тадбирларни амалга оширади. Кўпгина, айнан ана шу учрашувлардан кейин спортчилар ўзлари қўлга

киритган соврин ва кубокларни мукофот тариқасида музейга топшириб кетадилар.

Музей замонавий видео техникаси билан жихозлангани туфайли, бу ерда Тошкентда бўлиб ўтадиган турли хил спорт мусобақалари шунингдек, музейда ўтказиладиган матбуот конференциялари, анжуманлар, қўтловларни тасвирга тушириш ва кейин оммага намойиш этиш имконияти яратилган. Бу лавҳаларда спорт мутахассислари, телевидение ва оммавий ахборот воситаларидан спорт тахририятлари фойдаланадилар. Музейдаги техник жихозлар, экспонатлар ва жамғармалар, видео маҳсулотлари, махсус адабиётлар хар хил спорт турлари мутахассислари, Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти талабалари, малака ошириш курслари тингловчиларининг илмий, услубий тадқиқотлар ўтказишларига катта имкониятлар яратиб беради.

Музейимиздаги Лозаннадаги ХОК МОК бош қароргохи ҳузуридаги Олимпия Шон-Шуҳрати музейи билан алоқалар ўрнатиш ва ҳамкорлик қилиш тўғрисидаги тамонлама шартнома имзоланган, экспозициялар ва адабиётлар сони шу йўл билан ҳам кўпайиб боради.

Олимпия Шон-Шуҳрати музейи очилишида қатнашган халқаро Олимпия Қўмитаси Президенти Х.А.Самаранч томонидан юксак баҳоланган, шунда у «Музей жаҳонда иккинчи ўринда туради», деб таъкидлаган эди.

Тошкентда 1996 йил 14 августда спорт тарихига бағишланган, Олимпия музейи ташкил этилди. Уни Халқаро Олимпия кумитасининг Президенти Х.А.Самаранч мамлакатимиз Президенти И.Каримов бидан бирга тантанали равишда очиб берди.

Истиқлол йилларида тарихда ўтган буюк сиймолар ва алломалар А.Навоий, Мирзо Улуғбек,

Имом Бухорий, ал-Фарғоний ва бошқаларга атаб катта ёдгорлик комплексларининг яратилиши ҳам музейшуносликдаги энг муҳим қадамлардандир. Зеро музейлар – маънавият кўзгусидир.

1998 йил январь ойида ҳукуматимизнинг музей ишини такомиллаштириш тўғрисидаги махсус қарори ҳам бу фикримизни исботлайди.

ТЕКШИРИШ САВОЛАРИ:

1. Мустақиллик даврида музейлар иши соҳасида қандай ўзгаришлар бўлди?

2. 1998 йил 12 январ «Музейлар фаолиятини тубдан яхшилаш ва такомиллаштириш тўғрисида» Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонининг аҳамияти.

3. Амир Темур ва Темурийлар музейининг очилиши ва унинг тарихий аҳамияти.

6-МАВЗУ: ДАВЛАТ МУЗЕЙ ФОНДИ РЕЖА

1. Музей фондлари тушунчаси.

2. Музей фондларини илмий ташкил этиш.

3. Фонд ишларининг асосий йўналишлари.

4. Музей предметларини ўрганиш методикаси.

АДАБИЁТЛАР

1. Содиқова Н. Музейное дело в Узбекистане. Т., «Фан», 1977.

2. Содикова Н. Маданий меросимиз хазинаси. Т., 1981.

3. Содикова Н. Ўрта Осиёда музейларнинг шаклланиши. Мозийдан

садо, 1999, № 1-2.

4. Мозийдан садо журнали.

Музей фондлари деганда музейга тегишли предметлар ва уларга алоқадор бўлган илмий-ёрдамчи материаллар мажмуи тушунилади. Музейдаги асбоб-ускуналар(шкаф, стенд, витрина ва б.), шунингдек

музей техникаси(кино ва фотоаппаратура, автомат-экскурсоводлар ва х.к.) музей фондларига кирмайди. Музей фондларига кирувчи предметлар омборхона, кўргазмада ёхуд бошқа музей, муассасада вақтинча сақланишда бўлиши мумкин.

Музей фондларининг шаклланиш жараёни мамлакатдаги ижтимоий тузум, мафкура, илм-фан, маданиятнинг ривожланганлиги билан белгиланади.

Музей олдидаги вазифаларни хал этиш учун, фондлар бир қатор шартларга жавоб бериши керак.

Биринчидан, фондларда сақланаётган ашёлар музей профилига мос бўлиши лозим. Умумтарихий ва ўлкашунослик музейлари фондларида у ёки бу ҳудуд (минтақа, аҳоли пункти)да содир бўлаётган тарихий жараённинг барча томонлари акс этган предметлар тўпланган бўлади. Махсус музейлар, масалан археологик музейлар фондлари қадимги ва ўрта аср тарихини, этнография музейлари фондлари эса турли халқларнинг ижтимоий тузуми, социал муносабатлар, турмуши, маданиятини акс эттиради.

Иккинчидан, музей фондларини шакллантиришни тарих фани ва музейшуносликнинг тараққиёт даражаси билан мувофиқ равишда олиб бориш зарур.

Учинчидан, музей фондлари тўхтовсиз ва мақсадга мувофиқ суратда тўлдириб борилиши зарур.

Тўртинчидан, фондлар илмий ташкил этилган бўлиши лозим.

Музей фондларидаги предметлар ижтимоий ахамияти ва музей фаолиятидаги роллари жиҳатидан тенг бўлмаган мураккаб предметлар мажмуасидан иборат. Музей фондларини маълум жиҳатдан тартибга солиш муҳимдир.

Предметларнинг сифатий фарқлари авваламбор уларни музей предметлари ёки илмий-ёрдамчи

материалларга мансублигини белгилаш билан
аниқланади.

Музей предметлари тарих ва маданият ёдгорликларидир. Илмий-ёрдамчи материаллар тарих ва маданият ёдгорликларига кирмайди ва қонун томонидан муҳофаза этилмайди.

Конкрет музей фаолиятида музей предметлари бир хил роль ўйнамайди. Уларнинг асосий қисмидан музейнинг ўзи фойдаланади. Бироқ музей фондлари тарихан шаклланади, музейнинг вазифаси ва соҳасига бўлган қарашлар эса ўзгаради.

Музей фаолиятини муваффақиятли равишда олиб боришни амалга ошириш учун фондга кирадиган барча предметларни уларни умумилмий ва умуммаданий аҳамиятига қараб ажратиб чиқиш ва уларнинг ҳуқуқий мақомини белгилаб олиш зарур. Бу фондларни илмий ташкил этиш вазифаларидан биридир. Фондларни илмий ташкил этиш бошқа бир, муҳимроқ мақсадни кўзлайди. Фондга кирувчи предметлар ўзаро қардошлик белгилари: бир тарихий давр, воқеа, ҳодиса, манбалар тури ва б. билан ўзаро боғланган. Улар материали, тузилиши (ашёвий манбалар учун), мавзуи, мазмуни (тасвирий, ёзма манбалар, кино хужжатлар ва фоноёзувлар учун), жойи, яратилган вақти, ижтимоий турмуш тарзи, маълум шахсга нисбатан муаллифлик даражаси билан қардош бўлиши мумкин. Фондларни илмий ташкил этишда предметларнинг алоқадорлигини ҳисобга олиш муҳим, чунки ўзаро алоқадор предметларнинг ахборот қиймати (унинг ҳажми, сифати), айрим олинган предметлардан тупланган ахборотлар қийматидан юқорироқдир. Айнан шунинг учун предметларни илмий принцип-лар (тамойиллар) асосида гуруҳлаштирилади. Бир ёки бир неча белгиларига кўра умумийлиги билан боғлиқ бўлган ва илмий, маърифий, унинг йиғиндиси музей

коллекцияси дейилади. Унга масалан, Риштон кулоллари ишлаган сопол буюмлар, Чуст пичоқ усталари буюмлари ва б. киради. Коллекциянинг музей қиймати унинг миқдор ва сифат жиҳатдан тўлиқ эканлиги билан белгиланади. «Музей коллекцияси» тушунчаси билан бирга «музей тўплами» тушунчаси ҳам ишлатилади, у коллекциялар йиғиндисини билдиради. Коллекциялар предметларнинг тури, худудий белгиси, ишлаб чиқарилган вақти, қайси ижтимоий тузум, муаллифга мансублиги билан ажратилади.

Фондлар билан ишлаш музейнинг барча илмий бўлимлари томонидан олиб борилади, шунинг учун фонд иши нима эканлигини билиб олиш муҳимдир.

Фонд ишидан мақсад – музей предметларини сақлаш, тадқиқ этиш ва фойдаланиш учун энг қулай шароитларни яратишдан, моддий ва маънавий маданият тарихи соҳасида тадқиқот ишлари ўтказиш, фонд иши назарияси ва методикасини ишлаб чиқишдан иборатдир. Музей предметларини сақлаш бўйича олиб бориладиган ишлар авваламбор атроф муҳитдан музей аҳамиятига молик предметларни танлаб олишни ўз ичига олади. Бу фондларни комплектлашнинг асосий вазифасига киради. Фондларни ҳисобга олиш предметларни кейинги ўрганилиши асосида ўтказилади, чунки ҳисоб-қайд хужжатларига конкрет предмет ҳақида ёзиб қўйиш фақатгина илмий маълумотлар асосидагина бўлиши мумкин. Ҳисоб-қайд хужжатларига киритиб қўйилган бу маълумотлар ҳуқуқий жиҳатдан муҳофаза этилади. Илмий-ёрдамчи материаллар махсус қоидалар бўйича сақланади.

Фондларни сақлаш масаласини фақатгина предметларни маълум даражада, ўрганилган предметларнинг табиий-кимёвий хусусиятлари умумий эканлиги асосида гуруҳлаштириш, иккинчидан, алоҳида

шароитда сақлашни талаб қилувчи предметлар гуруҳини ажратиб олиш имконини беради.

Фонд предметларни рационал жойлаштириш музей томонидан улардан илмий, кўргазмали, илмий-маърифий ишларда, шунингдек бошқа музейлар, муассасалар, ташкилотлар томонидан фойдаланишлари учун ҳам энг қулай шароитлар яратиб беради. Фондлардан фойдаланиш даражаси уларнинг ўрганилиш даражаси билан мустахкам алоқадорлиги мавжуд.

Музей фондларидан фойдаланиш вазифасига фонд бўлимлари ходимлари томонидан ўтказиладиган консултациялар ҳам хизмаг қилади. Консултациялар ушбу музей, бошқа музейлар, архивлар, кугубхоналар, фан, санъат, маориф ходимларига, ўқувчиларга фондлардан бевосита фойдаланиш ишини енгиллаштиради. Консултациялар фондларга уларнинг мазмуни, таркиби, тузилиши ва б. бўйича умумий характеристика беради. Консултациялар материалларни маълум мавзу ва характеристикаси бўйича аниқлаш имконини беради. Бундай консултациялар айниқса тарих музейларида кенг тарқалган.

Музей предметларини ўрганиш жараёни ва аваламбор уларни аниқлаш бир қанча ҳолатларга боғлиқдир: кўрилаётган предмет мансуб бўлган ҳодиса ёки воқеанинг машхурлиги ва муҳимлиги, у тегишли бўлган манбанинг турига, предметнинг вазифасига, уни ўрганилаётган ҳодиса ёки воқеа вақтида олинганми ёки анча йилдан сўнг топилганига, воқеа содир бўлган жойдан топилдими ёки бошқа жойданми, бир ўзими ёки бошқа предметлар мажмуасида топилдими ва х.к.га боғлиқ.

Музей предметларини аниқлаш методикасини баён этишни предметларнинг материали, тайёрлаш

усули, ўлчами, шакли, тузилиши ҳақидаги масаладан бошлаш мақсадга мувофиқдир. Бу белгилар нафақат фондларни тўғри ҳисобга олишни ташкил этиш ва сақлаш учун муҳим бўлиб қолмай, балки тадқиқ этилаётган предметнинг бошқа белгиларини аниқлаш учун ҳам муҳимдир.

ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ:

1. Музей фондлари деганда нимани тушунасиз?
2. Музей фондларини илмий ташкил этишнинг вазифалари қандай?
3. Фонд ишининг мақсади нимадан иборат?
4. Музей предметларини аниқлаш усуллари.

ТАЯНЧ ТУШУНЧАЛАРИ:

1. Музей коллекцияси – бир ёки бир неча белгиларига кўра умумийлиги билан боғлиқ бўлган ва илмий, маърифий, кўпинча бадиий жиҳатдан яхлит ҳолда қизиқиш уйғотувчи музей предметлари йиғиндиси.

2. Музей предметларини классификациялаш – ҳамма музейга зарур бўлган музей предметларини қардошлиги ва ҳар хиллигига қараб группаларга бўлиш.

7-МАВЗУ: МУЗЕЙ ФОНДЛАРИНИ ТЎЛДИРИШ РЕЖА

1. Музей фондларини тўлдириш.
2. Музей ашёларига илмий паспортлар қўйиш.

АДАБИЁТЛАР

1. Музееведение. Музеи исторического профиля.
2. Общественные музеи Узбекистана. Т., 1988.
3. Содикова Н. Маданий меросимиз хазинаси. Т., 1981.
4. Содикова Н. Музейное дело в Узбекистане. Т., «Фан», 1977.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистон музейларида тўхтовсиз давом этган йиғув фаолияти туфайли нумизматик, харбий-тарихий, этнографик, зоологик, ботаника ва бадий характерга эга бўлган катта миқдордаги асл музей ашёлари тўпланди. Йиғилган музей материалларидан фанда фойдаланиш учун даставвал уларни музей ходимларининг ўзлари ўрганиб чиқишлари тақозо қилинади, чунки ҳар бир ёдгорликнинг ҳақиқийлиги ва илмий манба сифатидаги аҳамиятини белгилловчи аниқ илмий паспорти бўлиши лозим.

Барча мамлакатларда бўлгани сингари, Ўзбекистонда ҳам музей фондларини тўлдириш ва уларнинг илмий бўлишига катта эътибор берилади.

Тўлдиришнинг хусусиятлари унинг режали ва мақсад сари йўналтирилган бўлишида кўринади. Илмий экспедициялар ташкил қилиш табиат ва турмушни режали илмий текширишнинг ягона йўлидир. Экспедициялар тўхтовсиз равишда янги материаллар топиб турмаса, музейларнинг илмий фаолиятини зарур даражага кўтариш қийин. Кам ўрганилган ноҳияларда иш юритадиган ва малакали илмий мутахассисларга эга бўлган экспедициялар айниқса яхши самарага эришадилар. Бундай экспедициялар ўтказишдан олдин музей фондларидаги материаллар билан батафсил танишилиб, адабиётлар ўрганилади, бошқа муассасалар: фанлар академияси, қўшни давлатлар академиялари илмий-тадқиқот институтларига ўхшаш обрўли муассасалар билан зарур координациялар амалга оширилади. Экспедициялар институт ва музей ходимларининг биргаликда иштирок этиши учун зарур кўникмаларни ривожлантиради, экспонатларни пухта танлаш ва уларга илмий ёндошишни ўргатади, ўзаро ҳамкорлик тажрибасини ҳосил қилади.

Экспедиция – йиғув иши музей томонидан бир неча йилга мўлжаллаб олдиндан пухта режалаштирилади. Бундай иш режалари экспозиция вазибалари, илмий-тадқиқот ва энг аввало, фондлар аҳволини ҳисобга олиш билан узвий боғлиқ холда тузилади. Хар бир экспедиция олдиндан у бажариши лозим бўлган ишларнинг илмий режасини акс эттирувчи йиғув рўйхат – жадвали тузилади. Этнография коллекцияларини комплектлашда хар бир экспонат рўйхатдан ўтказилиб текшириляётган халқ ёки элат тарихи хамда турмуш тарзи билан узвий боғлиқ холда, муайян вазиятда ўрганилади. Хар бир этнографик мавзу ёки ҳодиса (турар жой, кийим-кечак, касб-кор, оила ва бошқалар) дала шароити жараёнида тарихан ўрганилади.

Материални қатъий асосда танлаш йиғув-тўплов ишининг мажбурий шартидир. Дала шароитида экспонат ҳақида: предмет ва унинг айрим қисмлари номлари (тайёрлаган одам тилидаги маҳаллий ном), нима учун тайёрланганлиги ва фойдаланганлиги, жойлашган райони, тайёрланган вақти сингари барча маълумотлар тўпланади. Демак, дала шароитида коллекция тўплаш илмий-тадқиқот ишлари билан чамбарчас боғлиқдир.

Дала шароитида йиғув ишининг асосий шакли бевосита кузатиш, ахборот берувчилар билан суҳбатлар ўтказиш ва материални экспедицион лавҳа, кундалик фотосурат сифатида рўйхатга олишдан иборат. Ахборот берувчи ёки унинг жойлардаги ёрдамчилари томонидан тўлдирилган анкетадан ёрдамчи усул сифатида фойдаланилади.

Музей коллекцияларини тўплаш – илмий изланиш самарасидир. Буюмни мажмуага қўйиш учун инвентарь китобига ёзиш керак. Аммо олдин унинг нималигини аниқлаш, мазмунини билиш, ҳақиқийлигига ишонч хосил қилиш, унга тўлиқ ном

бериш лозим. Музей фондларида шундай буюмлар борки, уларни аниқлаш ва ўрганиш учун йиллаб вақт сарфланади. Шунинг учун кўпинча музей буюмларини ўрганувчи фанни «буюмшунослик» деб атайдилар. Буюмни инвентарь китобига ёзишдан олдин унинг муаллифини, материали ва техникасини, мазмуни, аҳволи ва қаердан келганлигини билиш лозим.

Навбатдаги босқич – илмий паспортларни тўлдиришдир. Бунда буюмлар ҳақидаги маълумотлар кенгайтирилиб, тарихий шарҳлар берилади. Намуна учун бир неча илмий паспортни келтирамиз.

Буюмнинг номи – чопон. Инвентарь номери 322, қайд килиш китоби номери 3 – 1. Бўлим номери 111. Сақланадиган жойи – 34-яшик.

Тасвири. Кумранг ип газламали эркаклар тўни, ҳунармандчилик махсулоти. Асоси ва аркоги икки ипдан эшилган газламадан иборат. Чопоннинг этаги бари ва енглари йул-йул қизил матодан, ёқалари ок хошияли хаворанг читдан тикилган. Ёқасининг чети, этаклари ва енгининг учи бинафшаранг ипак жияқдан иборат. Енг ичига ҳам ана шундай жиякнинг парчаси тикилган. Орқа этаги, бари ва енг кайтармаси бинафшаранг ипак ҳамда қора ип билан бахяланган. Бахя йирик-йирик қавилган. Чопон қўлда тикилган. Ёқаси машина усулида фабрика ипида бахяланган.

Ўлчами: узунлиги 1,38, енг – 0,72, қайтармаси – 0,32, этаги – 1,95 см.

Сақланиш даражаси: янги.

Олинган жойи ва вақти: Ўрта Осиё музейи топшириғига мувофиқ М.Ф.Гаврилов томонидан тузилган предметлар рўйхати. Тўлдирилган вақти: 8.11.31 й. Тузувчи: М.Бекжонова.

Буюмнинг номи – чинни товок.

Тасвири: шакли цилиндрсимон, қирраси юқорига қараб бургтан. Оқ фонга рангли эмал билан гул

солинган. Юқори қисми зангори нақшлар билан безатилган. Икки ёнида ушлагич учун икки ўйиқ бор. Сатхи қовоқ хосили йиғиш манзарасини акс эттирувчи безаклар билан қопланган; биринчи манзарада 3, бошқасида 4 деҳқон шакли, улар устида учаётган капалаклар. Қуйи қиррасида зангори шакллар мавжуд. Товоқ қопқорининг устида ит шакли ва жанр манзараси акс этган. Иккинчи товоқ ҳам худди биринчисига ўхшайди, лекин ундаги жанр манзаралари ялтироқ тасвирда берилган.

Ҳар иккала товоқ ҳам бир хил хажмда: баландлиги 143, диаметри 165, чуқурлик диаметри 130 мм.

Қопқоқлар хажми ҳар хил: биринчисининг диаметри 183 мм; баландлиги 50 мм; иккинчисиники эса 180 мм, баландлиги 50 мм. Тагида сулоланинг қизил маркалари (Даоугуан 1821 – 1851 йиллар).

Сақланиш даражаси: яхши.

Олинган жойи ва вақти: Тошкент, Муродовдан 40 сўмга сотиб олинган.

Маълумотлар манбаи: адабиёт материаллари ва кўп йиллик шахсий кузатувлар.

Эслатма: Европа бозорларига чиқариладиган махсулотларнинг характерли намунаси.

Тўлдирилган вақти: 10.03.1973 й. Тузувчи проф. Г.Н.Чабров.

Илмий паспортлар ёзиш – илмий каталогларни нашрга тайёрлашнинг асосий заминидир. Бу – музей экспозициясида предметларни илмий асосда намойиш қилиш ҳамда этнография, санъатшунослик, археология бўйича тадқиқот олиб борувчилар учун изоҳ хизматини ўтайди.

Умуман музей фондларини комплекташ музей фаолиятининг асосий кўринишларидан бири

ҳисобланади. Бу иш тез ёки суст суръатларда бутун музей фаолияти жараёнида давом этади.

Замонавий музейшунослиқда фондларни комплекшлашга музейнинг функцияси бўлган социал ахборотларни тўплаш, жамият тараққиётини хужжатлаштиришнинг усули сифатида қаралади. Бу амал қилаётган социал муҳитдан турли даврга оид ва турли мақсадларга қаратилган предметларни танлаб ва ажратиб, уларни музей предмети сифатида музей тўпламига киритиш йўли билан олиб борилади.

Тоғиб олинган музей предметлари музей тўпланининг ядросини – музей фонди предметини хосил қилади ва музейнинг бутун фаолиятининг фундаментига айланади. Бу фонднинг асосий қисми мангу сақлашга мўлжаллаб тузилади.

Комплектлаш жараёнида предметларнинг музей учун қиммати аниқлана бошлайди. Бунинг учун предметларнинг ўз ахборотлари ва предмет амал қилган муҳитдан предмет ҳақида олинган ёрдамчи ахборотлар ўрганилади. Бу предметлар, йўлдош, даврдош ахборотлар, уларнинг ҳаётий алоқаларини, улар ортида турган инсонларнинг ўзаро муносабатларини тўлароқ очишга ёрдам беради.

Масалан, кумуш самовар ўзининг кўриниши билан унинг нима мақсадга мўлжалланганлиги, ясалган вақти ва жойи ҳақида гувоҳлик беради, лекин унинг амал қилиш тарихи ҳақида, унинг айнан қайси оилага тегишли эканлиги ҳақида махсус жалб қилинган қўшимча манбалар маълумот беради.

Йўлдош ахборотлар аввалдан қайд қилинган бўлиши мумкин (биографик маълумотнома, газет қирқими); шунингдек, комплекшлаш пайтида олиниш мумкин (танлаб олинган миллий кийимнинг кийилиш усулини қайд қилиш мақсадида суратга олиш); ёк олинган материални ўрганиш жараёнида қай

қилиниши мумкин (танлаб олинган предметнинг анъанавий жойлашиши ҳақида ҳикоя қилувчи деҳқон чайласи интерьерининг макети).

Йўлдош ахборотларни ташиб юрувчи ва музей предмети қимматига эга бўлмаган предметлар, ёрдамчи – илмий материаллар фондиди тўлдиради. Йўлдош ахборотларнинг бир қисми оғзаки формада тушади (предметлар эгаларининг, гувоҳларнинг, авлодларнинг маълумотлари ва у кечиктирмасдан махсус формадаги хужжатда ёзма равишда қайд қилинади).

Айтилганлардан хулоса қилиб музей фондларини комплекшлашга қуйидагича таъриф бериш мумкин.

Фондларни комплекшлаш – музей фаолиятининг асосий кўринишларидан бири, жамият ривожини хужжатлаштириш жараёнининг муҳим звеносидир. У ўтмишга ва ҳозирги кунга тегишли бўлган ҳаққоний предметларни ажратиб олиш, уларни музей предметига, даврининг хужжатига, мангу асрашга мўлжалланган музей ёдгорлигига айлантириш орқали амалга оширилади.

ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ:

1. Комплекшлаш жараёнининг аҳамияти?
2. Фондларни тўлдиришни манбалари ва ташкилий турлари.
3. Музей аҳамиятидаги хужжатларга илмий паспортлар қўйиш.

ТАЯНЧ ТУШУНЧАЛАРИ:

1. Фондларни тўлдириш – музейнинг асосий фаолиятларидан бири.
2. Буюмшунослик – музей буюмларини ўрганувчи фан.

8 – МАВЗУ: МУЗЕЙ ФОНДЛАРИНИ САҚЛАШ РЕЖА

1. «Музей фондларини сақлаш» тушунчаси.
2. Фондларни сақлаш режими.

А Д А Б И Ё Т Л А Р

1. Обществeнные музеи Узбекистана. Т., 1988.
2. Содикова Н. Маданий меросимиз хазинаси. Т., 1981.
3. Содикова Н. Музейное дело в Узбекистане. Т., «Фан», 1977.

Режим ва сақлаш тизими асосида амалга ошириладиган фонд ишлари йўналиши музей фондларини сақлаш дейилади. Музей фондларини сақлаш предметларни музейда бўлган барча даври мобайнида амалга оширилади: фонд омборхонасида, кўрғазмада, хар турли кўчишлар даврида ва х.

Ҳарорат-намлик режими.

Музейда музей предметлари ва илмий-ёрдамчи материаллар сақланаётган ёки кўрғазма қилинаётган хоналарда шундай ҳарорат ва намликни яратиш ва ушлаб туриш муҳимки, улар предметларнинг табиий эскиришини иложи борича тўхтатиб туришлари керак бўлади.

Ҳарорат ва намлик даражалари предметнинг табиий эскириш жараёнига энг фаол таъсир кўрсатади. Бу таъсирнинг характери ва кучи предметнинг қандай материалдан қилинганлигига, унинг тузилишига, музейга келиб тушгунига қадар қандай муҳитда сақланганига боғлиқ бўлади. Органик гигроскопик материаллар (ёғоч, мато, чарм, қоғоз ва б.) дан ясалган предметларга намликни кўпайиши ёки камайиши қаттиқ таъсир қилади. Намлик паст даражада бўлса бу материаллар тораяди, ёриқлар пайдо бўлади, мустахкамлиги камаяди, предмет қийшайиб қолади. Намлик ортиқ бўлса бу материаллар осонгина шишиб кетади, тўқималар орасидаги боғланишлар бузилади, кимёвий ўзгаришлар фаоллашади, предмет яна қийшайиб қолади.

Кондиционери йўқ биноларда ҳарорат-намлик режими иссиқлик тизими, шамоллатиш, намловчилар, қуритувчилар ёрдамида ўрнатилади. Музей предметларининг эскириш жараёнига ҳавода мавжуд бўлган турли аралашмалар катта таъсир қилади. Уларга сероводород, аммиак, хлор, шунингдек ҳавода муаллақ туриб қолувчи органик ва минерал чанг, қурумлар киради.

Хавонинг ифлосланиш даражаси музей биносининг жойлашган ерига боғлиқ (саноат корхоналаридан узоқда ёки яқинда эканлиги), музей худуди, музей хоналарининг тозалигига боғлиқ.

Фоноёзув ва микрофильмлар ҳам катта аҳамиятга эга.

Бу манбаларнинг энг қадимгиси моддий манбалар бўлиб, кейинчалик тасвирий ва белги – рамз натижасида ёзув келиб чиққан.

Ашёвий, тасвирий, ёзма манба ҳар музейда бўлади, фоноёзув ва кинофильмлар кам учрайди. Музей предметининг қанчалик қимматга эга эканлигини аниқлашда уларнинг асл нусхасига, фактнинг илмий ва ижтимоий аҳамиятига, ишончлилигига, хажмига, исботлилигига, бажариш санъатига, эстетик хусусиятига, сақланиш даражасига эътибор берилади.

Предметнинг қандай материалдан қилинганлиги эмас, бажарилиш санъатига қаралади.

Типли предметлар – кўплаб чиқариладиган саноат ашёсидан олинади.

Йирик музей предметлари – камёб чиқарилади.

Музей предметлари – экспозициянинг асосий ядроси ҳисобланади. Экспозицион материаллар бир неча турда бўлади.

Музей предметлари – маданий тарихий ёдгорликларни барча типдаги тарихий манбаларни, ўз

ичига олиб экспонат ролини бажаради. Бунга фотохужжатлар ҳам киради.

1. Ашёвий манбалар.
2. Тасвирий материаллар.
3. Ёзма манбалар.
4. Хужжат фономатериаллари.

ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ:

1. «Музей фондларини сақлаш» тушунчаси.
2. Фондларни ҳарорати ва намлик даражаси.
3. Ҳаво ифлосланишини олдини олиш йўллари.

ТАЯНЧ ТУШУНЧАЛАРИ:

1. Консервация – сақлаш.
2. Реставрация – таъмирлаш.

9 МАВЗУ: МУЗЕЙНИНГ ИЛМИЙ МАЪЛУМОТНОМА АППАРАТИ

РЕЖА

1. Умумий тушунчалар.
2. Каталоглар тузуми.
3. Йўлкурдаткичлар тузуми.

АДАБИЁТЛАР

1. Музееведение. Музеи исторического профиля. М., 1988.

2. Содиқова Н. Маданий меросимиз хазинаси. Т., 1981.

3. Вопросы музееведения. Вып.2, Т., 1968.

4. Мозийдан садо журнали.

Музей ашёларига илмий – маълумотнома апаратини тузиш иши музей ишининг муҳим таркибий қисмидир. Ашёлардан имкон қадар самарали фойдаланиш учун улар ўрганилиб, таҳлил қилиниб хужжатларнинг таркиби, мазмуни, манзили тўғрисидаги маълумотлар қисқа умумлашган шаклга келтирилади.

Хар бир музейда ашёларни каталоглаштириш ишлари амалга оширилади. Каталоглар тузиш

схемаларини ишлаб чиқиш, хужжатларни топиш, танлаб олиш, баён қилиш, шунингдек каталоглар турларини, уларни тузиш усулларини аниқлаш каталоглаштириш предметини ташкил этади.

Каталоглар тармок, мавзу, муаммо, масала, фамилиялар, саналар бўйича бирлаштирилган хужжатлар ҳақидаги маълумотлар каталогдаги бўлимлар, бўлинмалар, мавзулар ва бошқа бўлакларни ташкил қилади.

Каталоглар икки хил қоидага асосан тузилади:

1. Мантиқий тузилишдаги каталоглар (бунда маълумотлар мантиқий боғланади). Бунга систематик, хронологик (даврий мавзулар асосида тузилган каталоглар мисол бўла олади.

2. Алфавит тузилишли каталоглар, мантиқий боғланмаган ҳолда тузилади.

Музей ишини осонлаштириш учун тузилган каталоглар бир фонд ёки мавзу, умуман музей ашёлари учун ҳам тузилиши мумкин.

Ўқув курсаткичлар ҳам музей ишини осонлаштиришга хизмат қилувчи илмий маълумотнома ашаратидир.

Музей иши тарихига назар солсак илмий – маълумотнома ашаратини яратишга салмоқли хисса қўшилди.

ЎзФА М.Т.Ойбек номидаги Ўзбекистон халқлари тарихи музейидаги тарихий воқеаларга оид ёдгорликларнинг характерли коллекциялари каталоги нашр этила бошланди. Музейнинг илмий архивида 19 асрдан бошлаб то шу кунларгача Ўрта Осиё территориясидаги тарихий воқеаларни ифодаловчи 12 мингдан зиёд хужжатли материал бор.

«Ўзбекистон каштачилик каталоги»да Фарғона, Самарканд, Бухоро, Шахрисабз сўзаналари, «19 – 20 асрлар ўзбек заргарлик буюмлари каталоги» да эса 80

предметнинг маҳаллий номи баёни, материали, ижро техникаси ва нақш намуналари берилган.

Этнографик каталоглардан ташқари нумизматикага доир Ўзбекистон халқлари тарихи музейи фондидаги «14-15 асрларга оид Ўрта Осиё тангалари» каталоги ҳам нашрга тайёрланди. Бу каталогга кумуш тангаларнинг 273 хили киритилган, 27 хил танганинг чиқарилган жойи ва йили, тангалардаги ёзувлар баёни берилган. Бу тангалар асосан, Ўрта Осиё шаҳарларида, Темурийлар ҳукмронлиги даврида ва уларга қарашли территориялар – Афғонистон, Эрон, Ироқ, Туркия, Сурия, Озарбайжон ва Доғистонда зарб этилган.

Нашрга тайёрланган «Музейда сақланаётган архив хужжатлари, қўлёзма асарлар ва тошбосма китоблар каталоги» да тарих, адабиёт, санъат, қонунчилик ва фалсафага оид қўлёзмалар, шунингдек, ҳунармандчиликнинг ривожланиши билан боғлиқ рисолалар, Ўрта Осиё давлатларининг муайян мамлакатлар (Россия, Ҳиндистон, Афғонистон, Туркия) билан дипломатик савдо муносабатларига бағишланган ҳужжатлар, ер-сув муносабатлари, шваф ва бошқа ҳужжатлар рус, форс ҳамда ўзбек тилларида берилган. Бундан ташқари, ундан Ўзбекистон, Ҳиндистон, Петербург, Қозон, Қрим шаҳарларида литографик усулда нашр этилган китоблар ва Ўрта Осиё халқларининг ижтимоий-фалсафий ҳамда сиёсий тафаккурини ифодаловчи ўзбек, татар, форс, араб тилларидаги китоблар ҳам урин олган.

1951 йилдан бошлаб «Ўзбекистон халқлари тарихи музейи ишлари» деб номланган тўплам музей томонидан чиқарилмоқда. 1951 йилда чиққан биринчи тўплам асосан музей фондларидаги Ўзбекистон аҳолиси ва территориясига доир тарихий, этнографик археологик ва антропологик материаллардан ибора

эди. Бу тўпламда музейдаги археологик фондларга оид мақолалар кўпчиликни ташкил этди. 1958 йили мазмуни ва мақолалар сонига қараганда аввалгиларидан анча йирик бўлган учинчи тўплам нашр этилди. 1963 йили тўртинчи тўплам ўрнига музейнинг тарихшунослик ва музейшунослик характерига оид илмий-тадқиқотчилик фаолиятини очиб берувчи 16 мақолани ўз ичига олган «Ўзбекистон тарихига оид материаллар» деб номланган Ўзбекистон халқлари тарихи музейининг мақолалар тўплами босмадан чиқди. 1966 йили музей коллективининг этнографик ва илмий-маърифий ишлари, ашёвий ёдгорликлар фондининг археологик коллекциялари баён қилинган «Ўзбекистон тарихига оид материаллар»нинг навбатдаги сони нашр этилди. Унча катта бўлмаган танаффусдан сўнг 1973 йили «Ўзбекистон музей қурилиши тарихидан», ва «Сўз тарих ва маданият ёдгорликларига» деб номланган икки тўплам нашрдан чиқди.

Ўзбекистон музейлари ўзлари нашр этган йўл кўрсаткичлари орқали ҳам ўз экспонатларини тарғиб қилдилар. Масалан: 1955 йили Ўзбекистон халқлари тарихи музейи «Музей заллари бўйлаб йўл кўрсаткич» нашр этди. Кейинчалик музей экспозициялари қайта қурилиш муносабати билан 1961 йили у қайта нашр қилинди. 1956 йили Фарғона вилоят ўлкашунослик музейининг илмий-тадқиқот ва йиғув тўлов фаолиятига қисқача таъриф берилган йўл кўрсаткич босмадан чиқди. 1957 йили Наманган музейи «Заллар бўйлаб қисқача йўлланма» ни нашр этди.

1967 йили Марғилондаги Й.Охунбобоев музейининг йўл кўрсаткичи нашр этилди.

1971 йили Ойбек номидаги Ўзбекистон халқлари тарихи музейининг энг диққатга сазовор экспонатларга илмий шарҳлар берилган «Музей заллари бўйлаб» рисоласи чоп қилинди.

Музейда йиғилган ноёб ҳужжатлар, фото ва илмий маълумотлар асосида музей олимлари томонидан илмий альбомлар чиқарила бошланди. 1971 йили Ўзбекистон нашриёти томонидан Й.Охунбобоевнинг кўп қиррали ҳаёти ва давлат арбоби сифатидаги фаолиятини кўрсатувчи альбом чоп қилинди. 1977 йили туғилган кунининг 80 йиллигига бағишлаб ЎзХКС нинг биринчи раиси, йирик давлат арбоби Ф. Хўжаевга бағишланган илмий альбом чоп этилди.

1978 йилда эса «Ўзбекистон халқлари тарихи музейи 100 ёшда» номли монографик альбом рус ва ўзбек тилларида чиқарилди. Яна шу йили Ўзбекистон Маданият Вазирлиги ва Ўзбекистон халқлари тарихи музейи илмий ходимлари хамкорлигида «Ўзбекистон музейлари» номли киска йўл кўрсаткич чоп этилди.

Музейларнинг барча илмий тадқиқотчилик фаолияти узоққа мўлжалланган режа асосида амалга оширилди ва Республиканинг Бош музейлари томонидан йўналтирилиб турилди. Музей ходимлари олиб борган илмий тадқиқот ишларининг натижалари матбуотда эълон қилинган кўп сонли мақолаларда ўз ифодасини топди.

ТЕКШИРИШ САВОЛЛАРИ:

1. Музей фаолиятида илмий-маълумотнома аппаратининг роли.
3. Каталоглар ва карточкаларга қандай талаблар қўйилади?